

HISTORISKA LÄMNINGAR VID LILLA ASPHOLMEN

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING AV LAND- OCH VATTENOMRÅDEN VID
LILLA ASPHOLMEN OCH PÅ HISINGEN, GÖTEBORGS HAMN

Göteborgs stads fornlämningar Lundby 1, 132, 133 och
Göteborg 367 samt nyupptäckta fornlämningar inom
fastighet Arendal 764:717 m fl

Göteborgs kommun

Boel Bengtsson & Mattias Öbrink

Bohusläns museum
Rapport 2008:7

VÄSTRA
GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

HISTORISKA LÄMNINGAR VID LILLA ASPHOLMEN

ARKEOLOGISK FÖRUNDESRÖKNING AV LAND- OCH VATTENOMRÅDEN VID LILLA
ASPHOLMEN OCH PÅ HISINGEN, GÖTEBORGS HAMN

Göteborgs stads fornlämningar Lundby 1, 132, 133 och Göteborg 367 samt
nyupptäckta fornlämningar inom fastighet Arendal 764:717 m fl,
Göteborgs kommun

BOHUSLÄNS MUSEUM
RAPPORT 2008:7

ISSN 1650-3368

Författare Boel Bengtsson & Mattias Öbrink

Layout, grafisk form och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Målning av Jacob Hägg. "Tordenskiölds eskader". Upphovsrätt: Sjöfartsmuseet Akvariet Göteborg.

Tryck TH tryck, Uddevalla 2008

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket medgivande 90.8012

Kartor godkända från sekretesspunkt för spridning Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412

BOHUSLÄNS MUSEUM

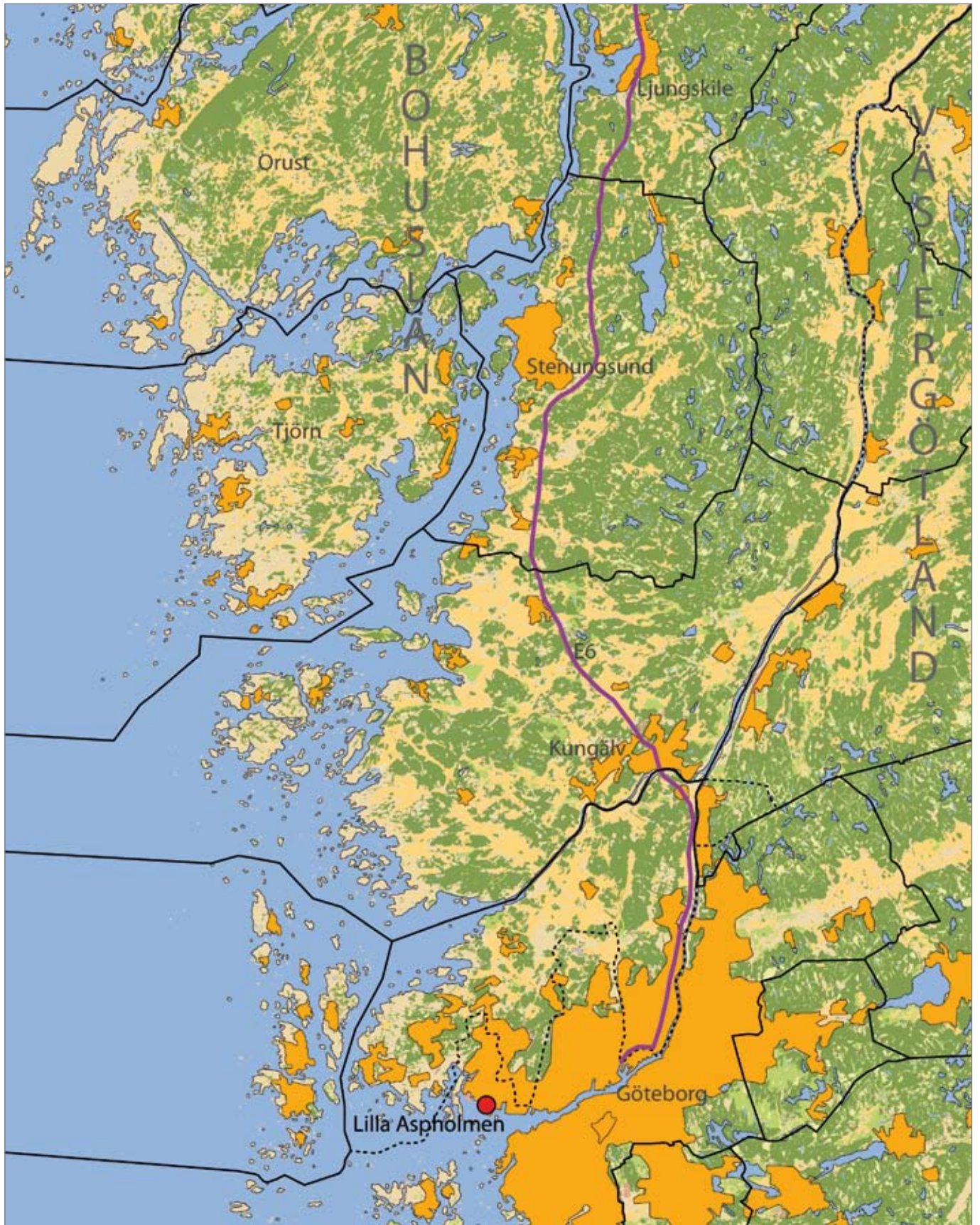
Museigatan 1, Box 403, 451 19 Uddevalla

tel 0522-656500, fax 0522-656505

www.bohusmus.se

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	5
BAKGRUND	5
LANDSKAPSBILD	9
Naturlandskap.....	10
Kulturlandskap.....	11
Fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar	13
Historiskt källmaterial.....	17
METOD FÖR UNDERSÖKNINGAR I VATTNET	20
RESULTAT - VATTENDELEN	21
Farledsspärr 1	21
<i>Tolkning</i>	23
Farledsspärr 2.....	23
<i>Tolkning</i>	23
Kulturlager 1.....	24
<i>Tolkning</i>	28
METOD FÖR UNDERSÖKNINGAR PÅ LAND	31
RESULTAT	32
Lundby 1 - röse.....	32
Lundby 132 - husgrund/militäranläggning	33
<i>Tolkning</i>	36
Lundby 133 - ristning	37
Göteborg 367 (husgrund 1).....	37
<i>Tolkning</i>	40
RESULTAT GENTEMOT UNDERSÖKNINGSPLANEN	41
MATERIALETS POTENTIAL	41
SLUTSATSER SAMT ÅTGÄRDSFÖRSLAG	43
REFERENSER	46
Litteratur.....	46
Otryckta källor	47
Kartor.....	47
TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	48
FIGURFÖRTECKNING	49
BILAGOR	50

Figur 1. Utsnitt ur GSD-Röda kartan/Fastighetskartan med platsen för undersökningen markerad. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

SAMMANFATTNING

Med anledning av Göteborgs hamns planer på att bygga ut Skandiahamnen i Göta älvs inlopp har Bohusläns museum i november och december 2007 utfört en arkeologisk förundersökning av de fornlämningar som finns registrerade på land och i vatten inom det aktuella planområdet (figur 1–3).

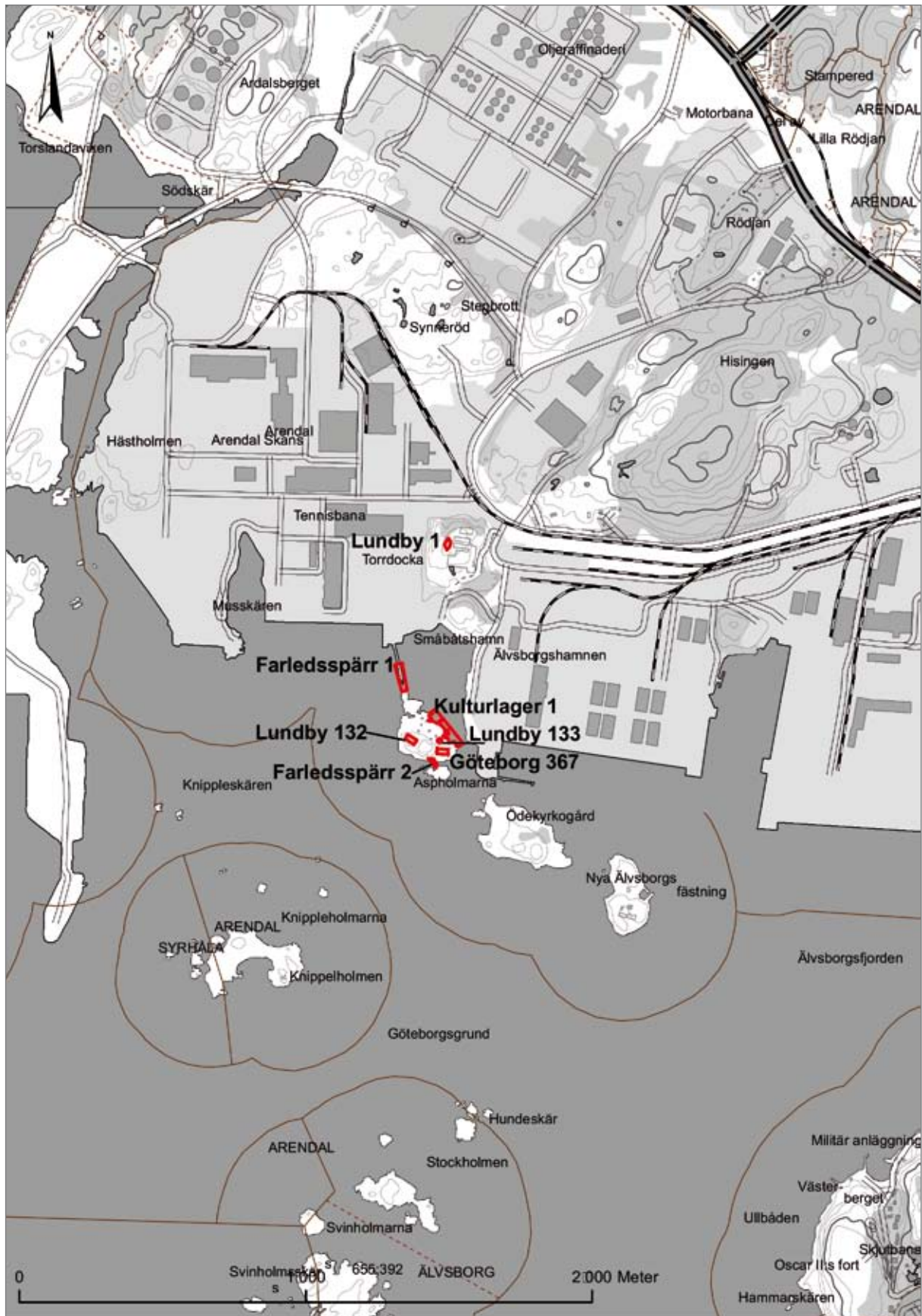
Vattendelen berörde tre fornlämningar vilka utgörs av två farledsspärrar (spärr 1 och 2) norr och söder om Lilla Aspholmen jämte ett kulturlagerområde (kulturlager 1) på öns sydöstra sida. Av de båda farledsspärrarna var spärr 2 söder om ön i det närmaste orörd. Av spärr 1 i norr återstår emellertid endast cirka 55 av den ursprungliga längden om 212 meter, och den har därmed utsatts för ansenlig åverkan utan länsstyrelsens kännedom. Båda spärrarna kan enligt arkivaliska uppgifter kopplas till 1890-talets försvarsplan av Göteborg. Kulturlagerområdet kännetecknas av mycket goda bevarandeförhållanden för organiskt material men lämningen bedöms efter genomförd förundersökning vara av mer extensiv karaktär. Ett område med ballast av sten inom området utgör emellertid ett undantag.

Landdelen berörde två områden med bebyggelseämningar (Lundby 132 och Göteborg 367) på Lilla Aspholmen samt ett röse (Lundby 1) på Hisingen norr om Lilla Aspholmen. I samband med förundersökningen slutundersöktes även en ristning (Lundby 133) belägen på Lilla Aspholmen. Bebyggelseämningarna kan sannolikt kopplas till den militära närvaron i området under 1700–1800-talen, något som även ristningen visar på. En av bebyggelseämningarna har dessutom en möjlig koppling till sillsalteriverksamhet under 1700–1800-talets sillperiod. Bebyggelseämningarna är fasta fornlämningar.

Bohusläns museum anser att Lundby 1, 132 och Göteborg 367 bör slutundersökas vid en eventuell exploatering. I en slutundersökning bör även den delen inom kulturlager 1 där ballasten är belägen ingå (figur 35).

BAKGRUND

Göteborgs Hamn AB avser att bygga ut Skandiahamnen i Göta älvs inlopp och har genom SWECO AB ansökt om tillstånd hos länsstyrelsen i Västra Götaland att avlägsna kända fornlämningar inom det för arbetsföretaget aktuella planområdet. Med anledning av detta har Bohusläns museum under tretton dagar i november och december månad 2007 utfört en arkeologisk förundersökning av berörda lämningar för att ge ett ökat kunskapsunderlag inför länsstyrelsens beslut i ärendet. Efter avslutad förundersökning skulle fornlämningarnas exakta läge och avgränsningar kunna fastställas samt dess art och innehåll kunna beskrivas med hänsyn till såväl vetenskapligt som pedagogiskt värde.

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med platsen för undersökningen markerad. Skala 1:20 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

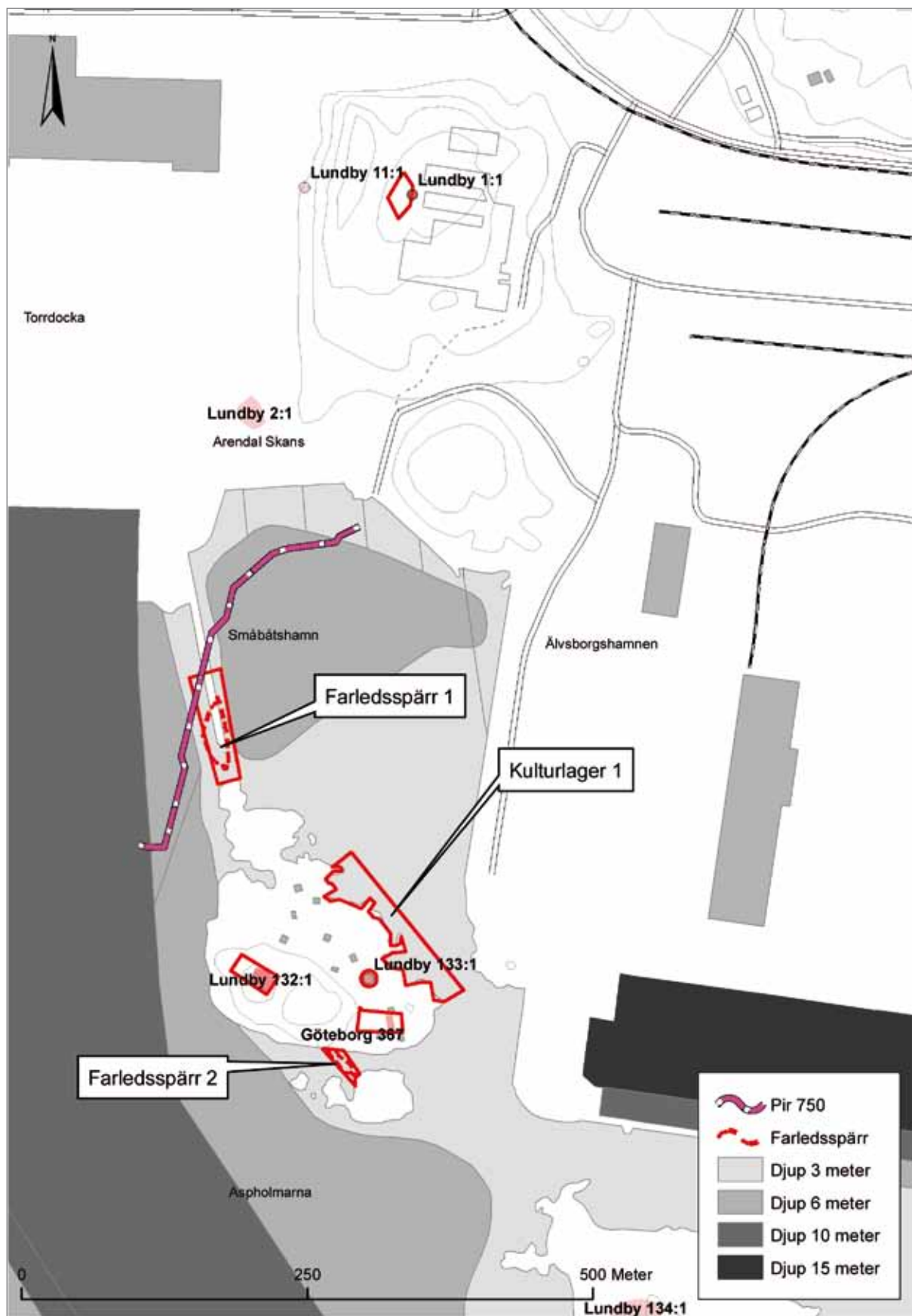
Förundersökningen berörde lämningar på land och i vattnet kring Lilla Aspholmen nordväst om Nya Älvsborgs fästning samt landområdet på Hisingen innanför holmen (figur 1–3). Flera av de lämningar som nu har förundersökts påträffades vid en arkeologisk utredning som Bohusläns museum genomförde 1999. Utredningen omfattade ett större vattenområde i Göta älvs mynning och gjordes inför en eventuell utbyggnad av Göteborgs hamn (Höglund & Olsson, manus).

På Lilla Aspholmen omfattade förundersökningen två husgrunder och en ristning. Lundby 132 är en husgrund/försvarsanläggning, belägen på Lilla Aspholmens högsta krön. Lämningens funktion är oklar men den har tidigare föreslagits kunna vara resterna efter en försvarsanläggning från Tordenskiolds anfall mot Nya Älvsborgs fästning år 1719. Husgrunden Göteborg 367 påträffades vid utredningen och benämndes då husgrund 1. Den är belägen på öns sydostliga sida. Lämningen bedömdes då vara resterna efter någon av de sillsalteribodar som skall ha förekommit på Aspholmarna. Dessa härrör från 1700–1800-talets sillfiskeperioder. I samband med förundersökningen slutundersöktes även Lundby 133. Lämningen är belägen på öns sydsida och utgörs av en minnesinskrift daterad år 1811.

På Hisingen, norr om Lilla Aspholmen, återfinns långröset Lundby 1, vilket ligger beläget på ett krön av en bergsrygg. Lämningen är enligt fornminnesregistret (FMIS) cirka 20 × 6 meter lång och 0,3 meter hög och på sina ställen övertorvad. Dess nuvarande utbredning är osäker. Eventuellt kan ytterligare stensättningar finnas här.

De lämningar i vattnet runt Lilla Aspholmen som berördes av förundersökningen var ett kulturlager och två farledsspärrar. Kulturlager 1 påträffades vid utredningen 1999. Det bedömdes då omfatta ett område på cirka 150 × 30 meter, och skulle bland annat innehålla historisk keramik i form av flintgods- och rödgodsskärvor, och lämningar efter bryggor längs öns nordöstra sida. Farledsspärr 1 sträcker sig norr om ön i nordnordvästlig riktning mot Arendal/Hisingen med en ursprunglig längd om 212 meter. Farledsspärr 2 är belägen söder om ön och löper i sydostlig riktning fram till ett litet skär, en sträcka om cirka 18 meter. Spärrarna ingick i 1890-talets stora försvarsplan för Göteborg och liknande konstruktioner finns även söder om älvmyningen (Lagerberg 1902:237).

Farledsspärrarna utgörs av blocksten vilka ursprungligen legat strax under havets medelvattennivå. Vid utredningen 1999 hade spärrarna en mycket varierande bredd, troligen som följd av ras och urplockad sten. Enligt uppgift var spärr 1 som mest 12 meter bred och cirka 5 meter hög. Farledsspärr 1, mellan Lilla Aspholmen och Arendal/Hisingen, har utsatts för mest åverkan; runt år 1900 togs en 20 meter lång och 3 meter djup sektion av spärren närmast Lilla Aspholmen bort för att möjliggöra mindre

Figur 3. De förundersökta lämningarna. Skala 1:5 000. Godkänd ur sekretesspunkt för spridning. Godkänd ur sekretesspunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

båttrafik. Senare kom spärren att byggas över med en pir, vilken idag till viss del förflyttats mot väster, varvid den ursprungliga spärren till delar tagits bort. Därmed var farledsspärrens utsträckning inför undersökningen mycket osäker.

Vid utredningen 1999 gjordes bedömningen att det inte gick att utesluta att äldre spärranordningar, i form av pålverk eller stenfyllda skepp, låg till grund för de senare farledsspärrens. Denna bedömning gjordes mot bakgrund av Göta älvs betydelse som Sveriges enda förbindelselänk med Västerhavet till långt in på 1600-talet.

LANDSKAPSBILD

Lilla Aspholmen är en av de innersta öarna i Göteborgs skärgård och är

Figur 4. Området kring Aspholmarna som det såg ut 1936 med den nuvarande strandlinjen inlagd i rött. Ej i skala.

Figur 5. Utsikt mot sydost och Nya Älvsborg fästning. I denna bild kan man fortfarande få en känsla av att tiden stått stilla inom riksintresseområdet K06. Foto: Boel Bengtsson.

belägen på den norra sidan av Göta älvs mynning, strax nordväst om Nya Älvsborgs fästning. Ön är på alla sidor utom mot syd omgärdad av de hamn- och industriområden som präglar denna del av Hisingen. Älvsborgshamnen ligger endast 40 meter nordöst om ön och endast ett 30-tal meter nordväst om ön återfinns pir 750, en del av Ro/Ro Terminalen. Den ursprungliga strandlinjen kan fortfarande med lite fantasi skönjas i den lilla enklav mellan hamnarna där en numera borttagen småbåtshamn tidigare fanns. I övrigt har här skett enorma förändringar i landskapsbilden, vilket inte minst en jämförelse mellan den ekonomiska kartan från 1936, då området fortfarande var oexploaterat, och den nuvarande strandlinjen visar (figur 4).

Direkt norr om hamnområdet, norr om Lilla Aspholmen, finns ett bergsparti som idag rymmer ett hotell- och konferenscentrum. Direkt väster om detta ligger fornlämningen Lundby 1.

Det är endast när man står på Lilla Aspholmen och blickar mot söder och sydväst - mot Nya Älvsborgs fästning och skärgården - som man kan undvika att påminnas om omgivande industriområden, vilka i dag totalt dominerar landskapsbilden (figur 5).

Naturlandskap

Lilla Aspholmen är en relativt flack ö med en högsta höjd på cirka 10 meter över havet och omfattar i runda tal 22 500 kvadratmeter. Öns klippor lyser röda och utgör ett unikt inslag i Göteborgs skärgård där Bohusgraniten

annars vanligen inte förekommer. Berg i dagen dominerar naturlandskapet och vegetationen är begränsad, men längs ett nord-sydgående stråk på öns östra sida finns ett visst inslag av vegetation i form av träd, buskage och gräs där jordlagret tillåter detta.

Mot väster sluttar öns släta granitklippor relativt brant ner mot Älvsborgsfjorden och denna sida har också en jämn strandlinje med endast en grund vik längst i norr. Vattendjupet här ligger på mellan 3–6 meter innan det djupnar till 10 meter i den muddrade farleden in mot Arendal. Mot söder återfinns ett 100 meter långt och som smalast 12 meter brett sund mellan Lilla Asholmen och dess skär (se figur 5). Tvärs över detta sund ligger spärr 1, som syns ovan vattenytan vid lågvatten. Vattendjupet är något större väster om spärren, 2,2 meter, emedan det i öster är cirka 1,5 meter. Bottensedimenten är dock desamma och består i huvudsak av sand med ett stort inslag av skalgrus.

På öns östra sida finns flera mindre vikar. De två sydligaste vikarna är 20 respektive 30 meter djupa och har ett vattendjup på mellan 0,5 och 2,2 meter. Bottensedimenten övergår från att ha större inslag av sand och snäckskal i söder till allt lösare gyttjesediment mot norr.

Kulturlandskap

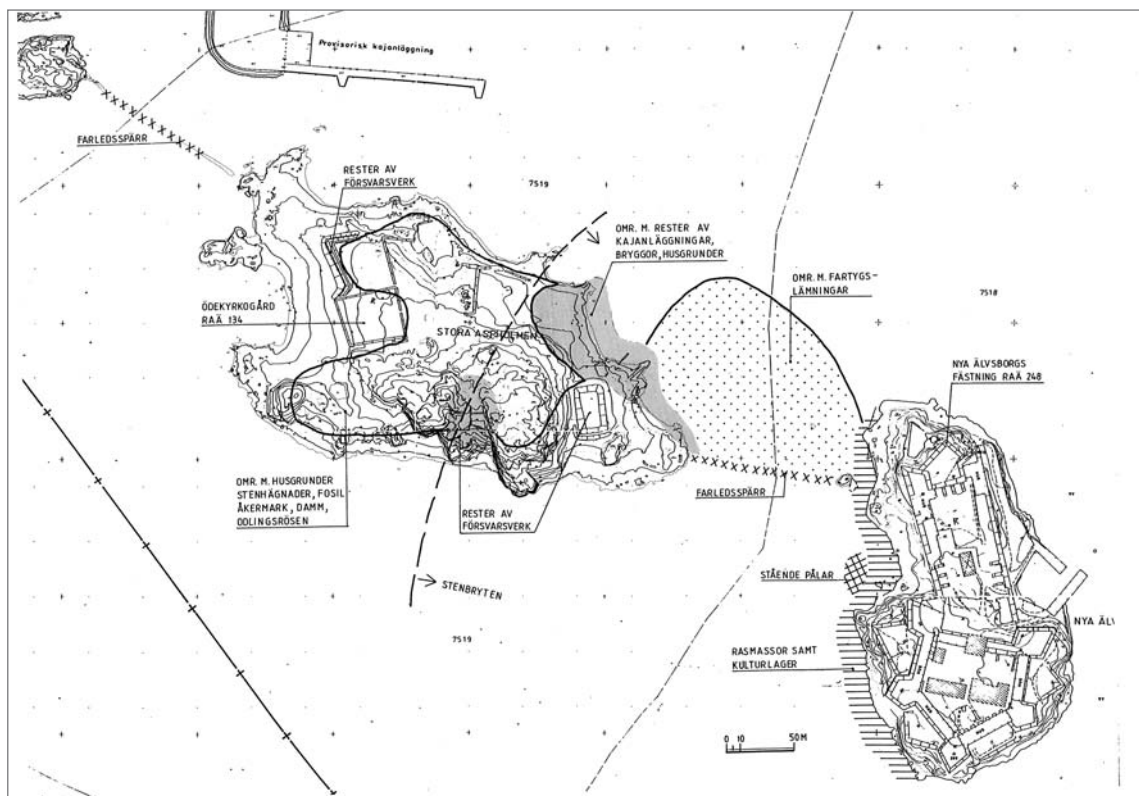
Området kring Göta älvs mynning finns omnämnt i historiska källor redan från 1000-talet och utgjorde från 1200-talet fram till mitten av 1600-talet Sveriges enda förbindelselänk med Västerhavet. Kontrollen av detta område var av oerhörd betydelse vilket inte minst de två Älvsborgs lösen vittnar om. I samband med Älvsborgs andra lösen efter Kalmarkrigets slut 1613 betalade Sverige en miljon riksdaler, eller motsvarande 2/3 av rikets årsinkomst, till Danmark för att återfå Gamla Älvsborgs fästning (Roth 1965). År 1621 grundades staden Göteborg av Gustav II Adolf, varvid älvmyningen kom att få en ännu större betydelse.

Nya Älvsborgs fästning byggdes på Kyrkogårdsholmen mellan 1653–1674 för att ersätta Gamla Älvsborgs fästning som Göteborgs yttersta försvarslinje. Holmens strategiska läge blev uppenbart då danskarna under Kristian IV etablerade sig här i samband med blockaden av Göteborg 1644, och det är framför allt stridigheter mellan svenska och danska intressen som kommit att prägla fästningen och dess omkringliggande öar in till mitten av 1700-talet. I samband med att fästningen stod klar kom förnödenheter och material att transporteras hit från den nybyggda Arendal skans på Hisingsidan, en sträcka som löper längs Lilla och Stora Aspholmarna. Från 1700-talet och framåt tjänstgjorde fästningen även som fängelse men när den dömts ut som omodern på 1860-talet blev ön och dess fästning istället ett utflyktsmål med promenadkaj och restaurang (Lagerberg 1902:237f ; Ljungberg 1924:177).

Andra företeelser som satt sin prägel på området är naturligtvis kommunikationen mellan Göteborg, Hisingen och skärgården, och inte minst fisket som under många år påverkat området, i synnerhet under 1700- och 1800-talens stora sillfiskeperioder. 1700-talets sillfiskeperiod hade störst ekonomisk betydelse med en export som utgjorde Sveriges andra största exportvara, och föranledde en explosion i antalet sillsalterier och trankokerier i skärgården (Pettersson 1953:158ff).

Sedan 1950-talet har Göteborgs hamn vuxit i allt snabbare takt och oåterkalleligen "ätit" sig in i kulturlandskapet längs med älven och ut mot Arendal. De små och ytterst enkla sommarbostäder som i dag återfinns på den östra delen av Lilla Aspholmen, skall enligt hävd ha brukats av hamnarbetarfamiljer alltsedan denna tid.

Tillsammans med Stora Aspholmen och Nya Älvsborgs fästning ingår Lilla Aspholmen i riksintresseområdet Nya Älvsborg-Aspholmen, KO6, med motiveringen att det utgör ett "uttryck för stormaktstidens befästningskonst och expansiva politik" och "ett synnerligen värdefullt blickfång i älvmyningen" (Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän 1985; 1992).

Figur 6. Karta över fornlämningar på Stora Aspholmen och Kyrkogårdsholmen vilka påträffades i samband med Bohusläns museums arkeologiska utredning av området 1999.

Figur 7. Foto av karta över bebyggelsen på Stora Aspholmen från 1775, med kajanläggningar och bodar inritade (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborg, Situationskarta Serie 1, Vol 195). Foto: Boel Bengtsson.

Fornlämningssmiljö och tidigare undersökningar

Fornlämningssmiljön i Lilla Aspholmens närområde, på de intilliggande Stora Aspholmen och Kyrkogårdsholmen och på Hisingssidan, är rik och har tidigare beskrivits ingående i den arkeologiska utredning som Bohusläns museum genomförde 1999 (Höglund & Olsson, manus) och den kulturhistoriska miljökonsekvensbeskrivning som Bohusläns museum sammanställde samma år (Höglund et al. 1999).

Nya Älvsborgs fästning på Kyrkogårdsholmen (Västra Frölunda 248) är den lämning som dominerar närområdet. Fästningen är statligt byggnadsminne. I anslutning till Kyrkogårdsholmen och själva fästningen återfinns längs den västra stranden dels stående pålar och dels rasmassor i vilka ett kulturlager ingår. Pålarna utgör troligen resterna efter den promenadkaj som finns omnämnd sedan 1800-talet och fram på 1900-talet (Lagerberg 1902:240). I kulturlagret ingår keramik och ben samt rasmassor från tidigare beskjutningar av fästningen.

Även på Stora Aspholmen finns lämningar av försvarsverk. På den nordvästra delen av ön finns en vall som utgör resterna av ett försvarsverk

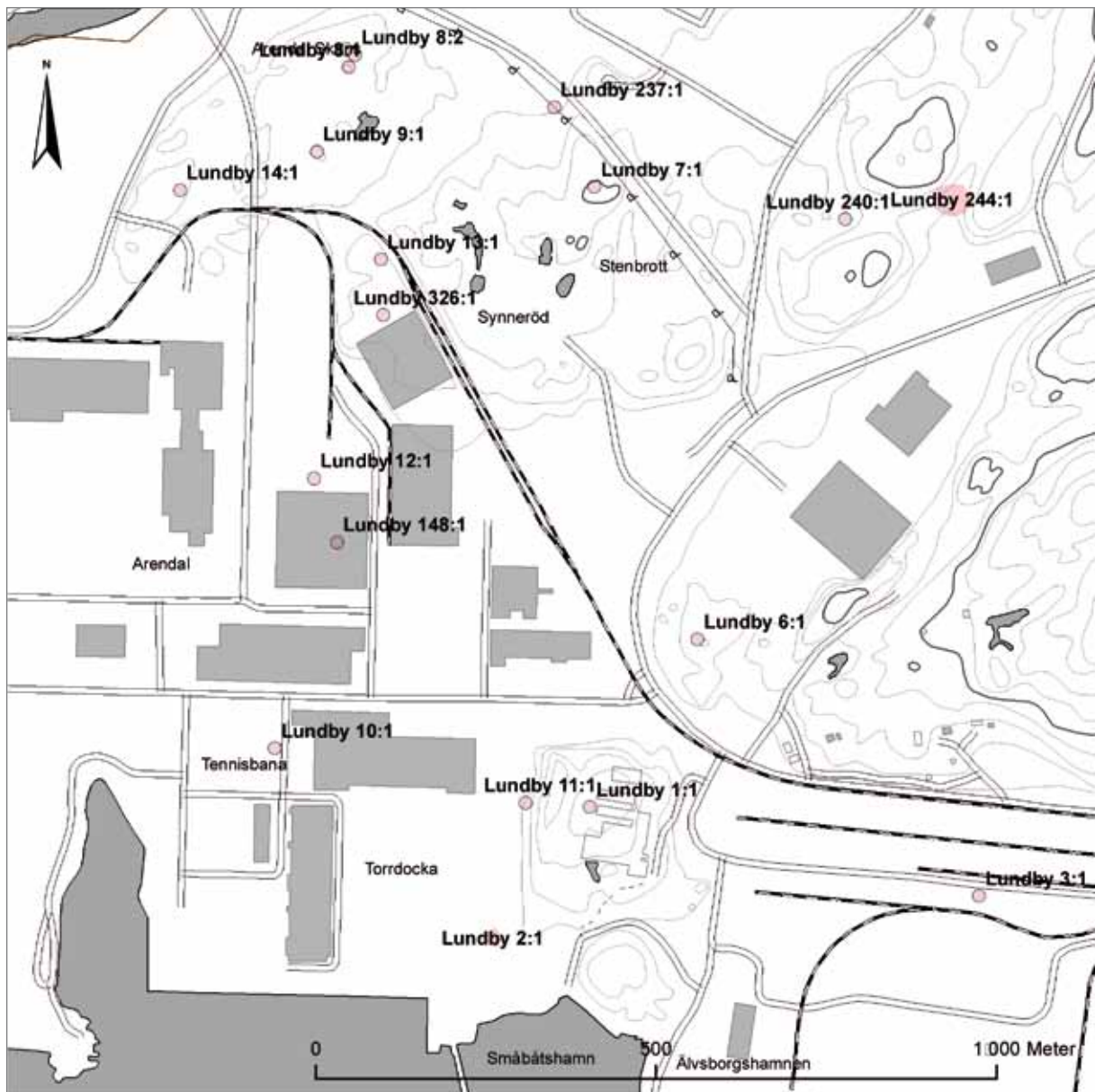
Figur 8. Foto av karta över bebyggelsen på Stora Aspholmen från 1790, med kajläggningar och bodar inritade (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborg, Plan av Nya Älvsborg samt Stora och Lilla Aspholmarna). Foto: Boel Bengtsson.

och som finns utmärkt på en karta från 1690 (Krigsarkivet, Fästningen och Aspholmen, Stads och fästningsplaner, Älvsborg). På öns södra del återfinns försvarsverk som troligen härrör från 1890-talets försvarsplaner, och här finns även en ödekyrkogård (Lundby 134) samt ett område med husgrunder, stenhägnader och fossil åkermark (figur 6).

På den östra sidan av ön finns ett område med bebyggelseämningar i form av husgrunder på land och kajläggningar och bryggor i grundområdet närmast stranden. Dessa finns belagda från kartmaterial daterat till 1775 och 1790 men inte från senare perioder (figur 7–8).

de fornlämningar som undersökts finns rösen (som Lundby 3, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 130, 326), stensättningar (som Lundby 6 och 148) och stenåldersboplatser (exempelvis Lundby 244). De få kvarvarande fornlämningarna utgörs av rösen och stensättningar på höjdparter (som Lundby 5 och 9).

Direkt norr om Lilla Aspholmen, på Hisingen, låg tidigare Arendal skans (Lundby 2) vilken undersöktes och borttogs 1972 av Göteborgs Arkeologiska Museum (uppgift i FMIS).

Figur 10. Översikt över området norr om Lilla Aspholmen med fornlämningar på Hisingen markerade. Skala 1:10 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Historiskt källmaterial

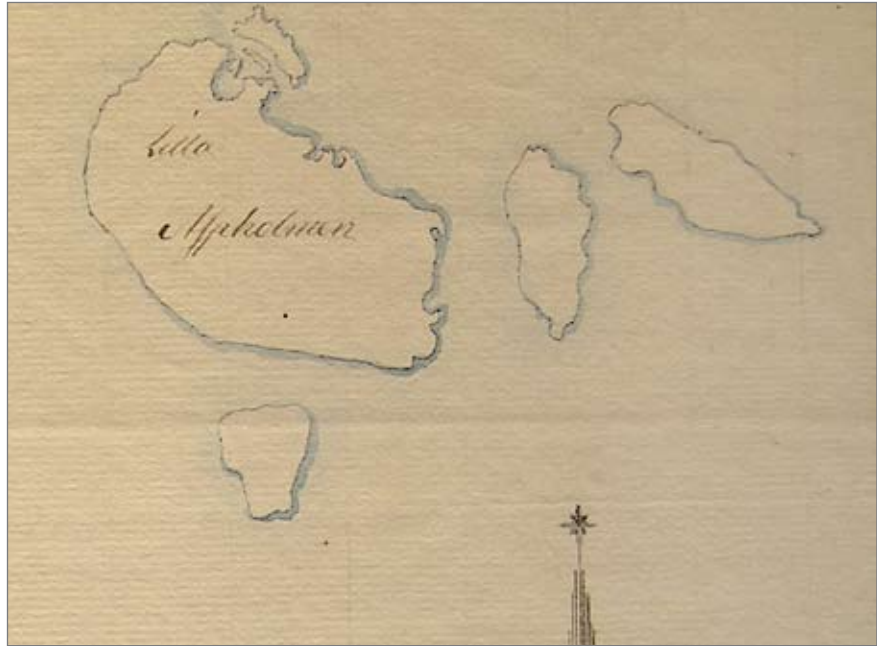
Historiskt källmaterial har hämtats från Krigsarkivet i Stockholm och Göteborgs stadsmuseums arkiv. I samband med tidigare undersökningar i området har förutom ovan nämnda källor även material från Sjöfartsmuseet i Göteborg använts.

Källmaterialet angående Nya Älvsborgs fästning är omfattande och går tillbaka till 1600-talet. Aspholmarna nämns vid ett flertal tillfällen; redan på 1600-talet uttalade sig Erik Dahlbergh och den för rikets försvar tillsatta Generals-Commissionen att det högsta berget på Aspholmen borde sprängas bort för att hindra att en fiende använde sig av platsen (Ljungberg 1924:77f). Vid kung Karl XI:s besök år 1694 enades man om att det lämpligaste var att uppföra en liten kaponjär med övertäckta skottgluggar på holmen, dels för att kunna hindra att fienden tog ställning på holmen, dels för att ha en liten betäckt hamn för mindre fartyg, avsedda att hålla den omgivande skärgården och dess vikar rena från fiendtliga farkoster (ibid 1924:150f). I detta fall och de flesta andra då Aspholmarna eller Aspholmen nämns handlar det dock mest sannolikt om Stora Aspholmen. Materialet för den intilliggande Lilla Aspholmen är däremot ytterst sparsamt och på kartor från 1700- och 1800-talen framgår ej att där förekommer någon bebyggelse (figur 11–12).

Figur 11. Foto på karta över Lilla Aspholmen från 1775 (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborgs, Situationskarta Serie 1, Vol 195). Foto: Boel Bengtsson.

Lilla Aspholmen träder fram första gången i samband med det danska anfallet mot Nya Älvsborgs fästning 1719 under ledning av Tordenskiöld. Danska skepp lade sig i skydd bakom Aspholmarna och Nya Älvsborgs

Figur 12. Foto på karta över Lilla Aspholmen från 1790 (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborgs, Situationskarta Serie 1, Vol 195). Foto: Boel Bengtsson.

fästning besköts under tre dygn av danska kanoner placerade på Stora och Lilla Aspholmen (figur 13). De svenska trupperna lyckades flytta kanoner till Arendal, norr om Lilla Aspholmen på Hisingen. Efter beskjutning tvingades danskarna retirera (Ljungberg 1924:124). Efter Tordenskiolds anfall 1719 blev det åter aktuellt att skydda Nya Älvsborgs fästning från anfall från detta håll och Arendal skans byggdes ut. Då man efter det danska anfallet var fast besluten att för framtiden säkra älvmyningarna kring Göteborg byggde man även ut befästningarna vid Rya nabbe, Billingen, Nyebro, Kippholmen och försåg dem med fasta besättningar (Eriksson 1994:46).

Även Aspholmarnas betydelse påpekades. Åren 1731-1734 utarbetade en fästningskommission förslag till utrustning av fästningsverken för försvaret av Göteborg. I denna framhölls behovet av att hindra att fiender kunde använda sig av Aspholmen vid ett anfall (Ljungberg 1924:150f). Sannolikt var det Stora Aspholmen som avsågs med "Aspholmen". På denna ö finns rester av försvarsverk, även om det är osäkert om någon del av dessa tillkom som en direkt följd av Tordenskiolds anfall. Det är även osäkert om Lilla Aspholmen omfattades av planerna på ett utbyggt landbaserat försvar. Lilla Aspholmen kom dock att ligga belägen mellan Arendal skans och Nya Älvsborgs fästning längs en tänkt försvarslinje.

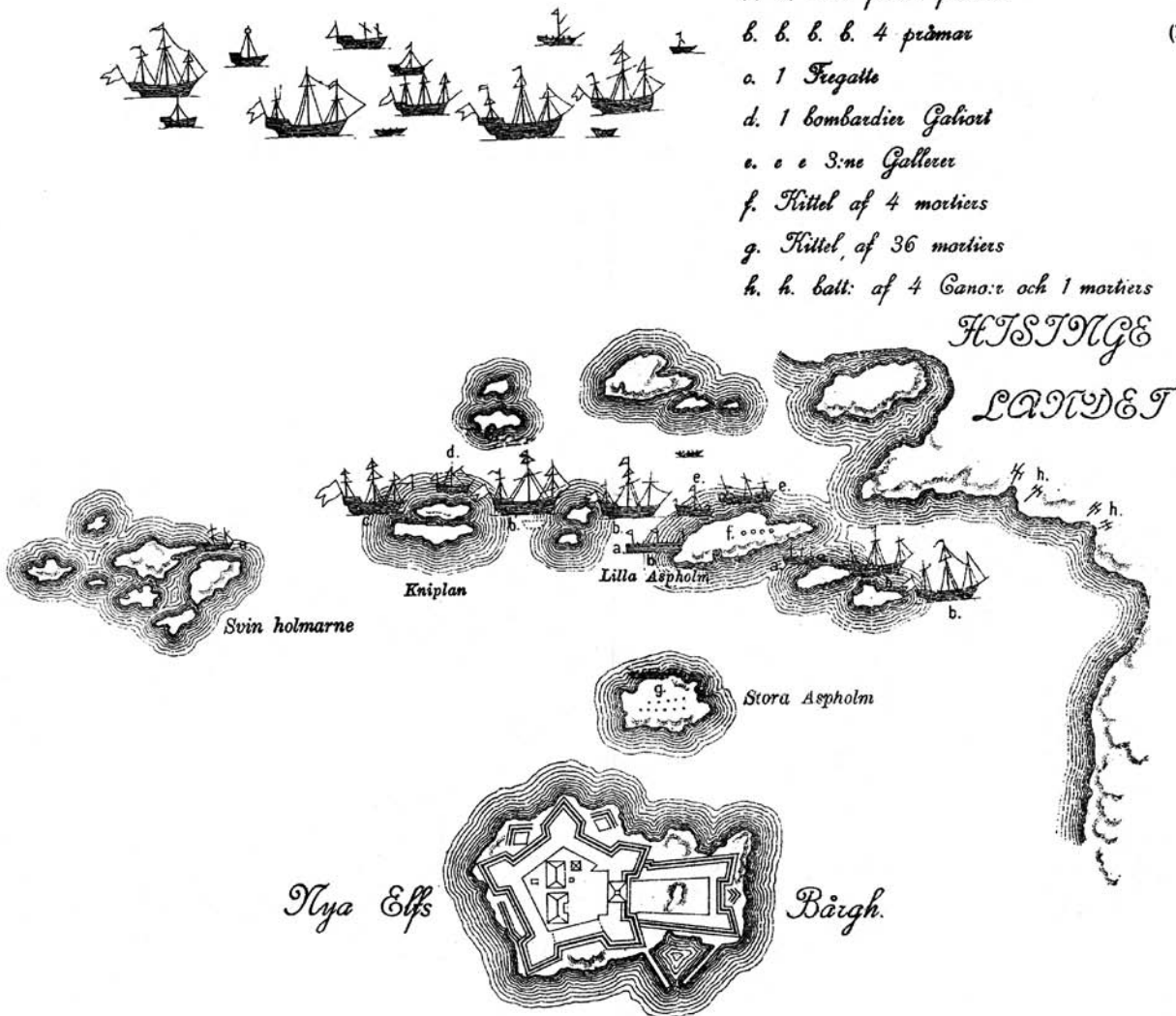
Under 1700-talets andra hälft finns ett silsalteri belagt på Stora Aspholmen. Det är osäkert när det anlades men det finns tidigast belagt på en karta från 1775 (figur 7) och på ett kopparstick från 1789 (Höglund et al. 1999:18). Sannolikt utgör delar av de bebyggelselämningar som finns på

PL. IV.

Nya Älvsborgs
belägring 1719
(Efter orig. plan i Kongl
Krigs Arkivet)

Explicat: Litt.

- a. a. 2:ne platta pråmar
b. b. b. b. 4 pråmar
c. 1 Fregatte
d. 1 bombardier Galioit
e. e e 3:ne Gallerer
f. Kittel af 4 mortiers
g. Kittel af 36 mortiers
h. h. batt: af 4 Cano:er och 1 mortiers

Gen. Stab. Lit. Anst.

Figur 13. Plan över Nya Älvsborgs belägring 1719, ritad efter originalplan i Kongl. Krigs Arkivet (Kuylenskierna 1899:PL.IV).

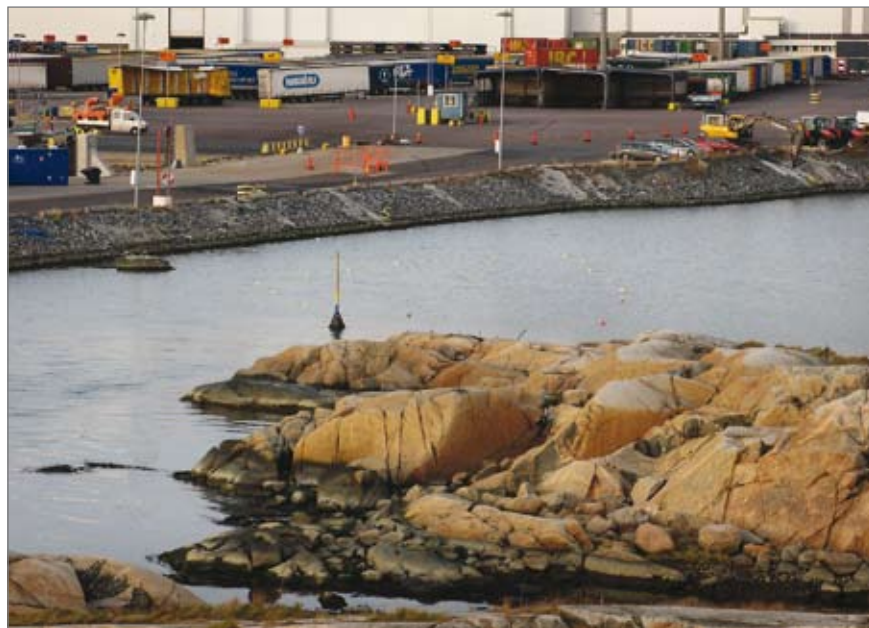
Stora Aspholmen spår av denna näring. Även på Lilla Aspholmen fanns denna typ av verksamhet, men utan belägg i det samtida kartmaterialet. Det är först i samband med Napoleonkrigen i början av 1800-talet som Lilla Aspholmen åter träder fram. Efter freden 1809 tvingades Sverige ansluta sig till kontinentalsystemet. Under början av år 1811 befarades en engelsk landstigning i Sverige, varför beslut fattades att rusta försvaret av Göteborg med en eskader av kanonslupar, kanon- och mörsarbarkasser och en

halvgalär. Tre divisioner (cirka femton fartyg) kom att förläggas vid Aspholmarna mellan april och november 1811. Här inkvarterades de i befintliga salteribodar som av ägarna ställdes till landshövdingens förfogande (Göteborgs eskader och örlogsstation 1949:370f). Åtminstone en av dessa divisioner låg vid Lilla Aspholmen, något som ristningen Lundby 133 vittnar om. Inskriptionen kan med all sannolikhet tillskrivas besättningen på något av dessa fartyg.

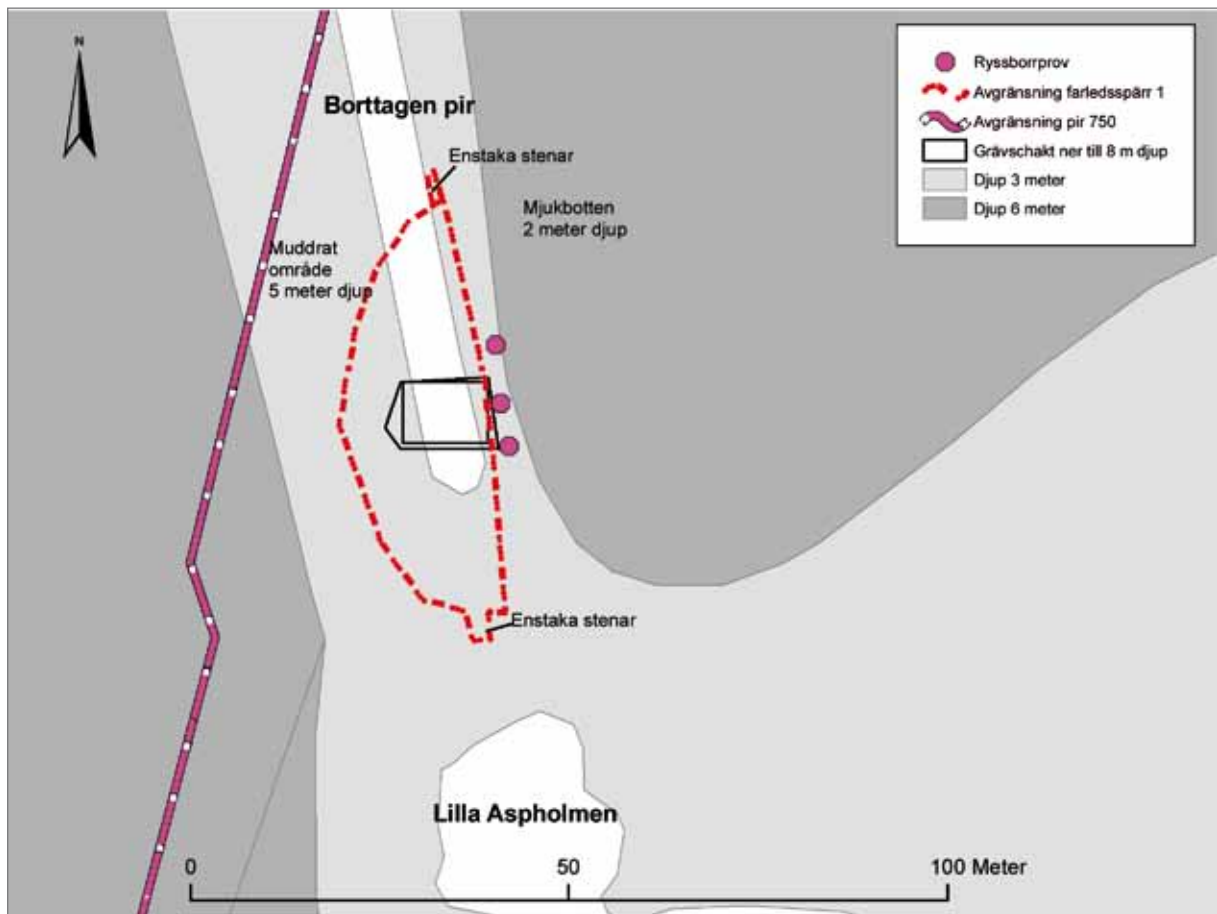
METOD FÖR UNDERSÖKNINGAR I VATTNET

De under vatten registrerade fornlämningarna farledsspärr 1 och 2, samt kulturlager 1 undersöktes av dykande arkeologer enligt följande:

Farledsspärrarna okulärbesiktigades och markerades med bojsänken varpå de mättes in med GPS. Detta, i kombination med ryssborrprover ner till 1 meters djup, låg till grund för bestämning av var schaktet genom farledsspärr 1 skulle göras för att klarlägga eventuellt tidigare, underliggande spärranordningar eller om spärrarna byggts genom sänkning av stenfyllda pråmar/fartyg. Schaktet grävdes med grävmaskin från pråm från ytan ner till 8 meters djup, varpå det inspekterades av dykande arkeolog med sonderstav. Då grävmaskinen inte kunde komma till vid farledsspärr 2, grävdes en provgrop ner till 1 meters djup i direkt anslutning till spärren, och i detta hål togs ett ryssborrprov.

Figur 14. Foto mot nordnordväst. Bojsänken markerar den yttre begränsningen av farledsspärr 1. I förgrunden syns pir 750. Foto: Boel Bengtsson.

Figur 15. Karta över den nuvarande utbredningen av farledsspär 1 med schaktområde och positioner för rysborrprover markerade. Skala 1: 1 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Kulturlager 1 undersöktes genom utläggning och inmätning av måttband längs vilka provgropar gjordes med jämna intervaller. Innanför och utanför måttbanden gjordes ytterligare slumpvisa provgropar vilka markerades med bojsänken och mättes in med GPS. Materialet från dessa provgropar samlades upp i nätsäckar och sällades för hand. För att utröna lagerföljden och typ av sediment inom området togs ett antal rysborrprover. Samtliga rysborrprover möjliggjorde dokumentation av lagerföljden ner till cirka 1 meters djup i sedimenten.

RESULTAT - VATTENDELEN

Farledsspär 1

Farledsspär 1 är i dag till stor del borttagen, vilket med all förmodan skett i samband med byggnationen av pir 750 i början av 2000-talet (figur 14 och 15). Området i direkt anknäytning till denna pir, väster och norr om spärren,

Figur 16. Grävmaskin under schaktning av farledsspärr 1. Foto mot nordnordost: Boel Bengtsson.

är muddrade ner till cirka 5 meters djup. Av den ursprungliga spärren på 212 meter återstår en sektion på cirka $55 \times 19,5$ meter som höjer sig cirka 1,5 meter över den ursprungliga botten på 2,2 meters djup. Vallen består av sprängstensblock som är cirka $0,15\text{--}0,5 \times 0,5\text{--}1,5$ meter stora och är klart avgränsad mot omgivande botten om än på sina ställen utrasad.

Figur 17. Ett av de ryssborrprov som togs i anslutning till farledsspärr 1. Lagerföljden är homogen och visar på snabb sedimentation under anaeroba förhållanden. Foto: Boel Bengtsson.

I norr där spärren muddrats bort gav okulärbesiktningen inga indikationer på underliggande spärranordningar eller sänkta prämar. Spärren visade sig vara betydligt bredare än tidigare antagits. Schaktet som grävdes igenom spärren kom därför att begränsas till ett område på cirka 12

× 10 meter, vilket förlades mitt på kvarvarande spärr från den östra sidan. Schaktet grävdes till ett djup av 8 meter.

Åtta meter utgjorde gränsen för hur djupt schaktmaskinen kunde gräva men det visade sig också överensstämma med spärrrens undre begränsning, vilket bekräftades genom sondering. Inte heller här påträffades några konstruktioner i trä.

De tre ryssborrprover som togs i anslutning till spärran inför schaktningen var homogena med illaluktande syrefria, mycket lösa sediment och indikerar en snabb sedimentationshastighet i området (figur 17).

Tolkning

Undersökningen visar att åverkan på farledsspärr 1 varit omfattande i modern tid, och det är tydligt att detta skett utan länsstyrelsens kännedom. Då inga äldre konstruktioner kunde iakttas under stenen utgör spärran med all sannolikhet ett ursprungligt försänkingsverk från 1890-talet.

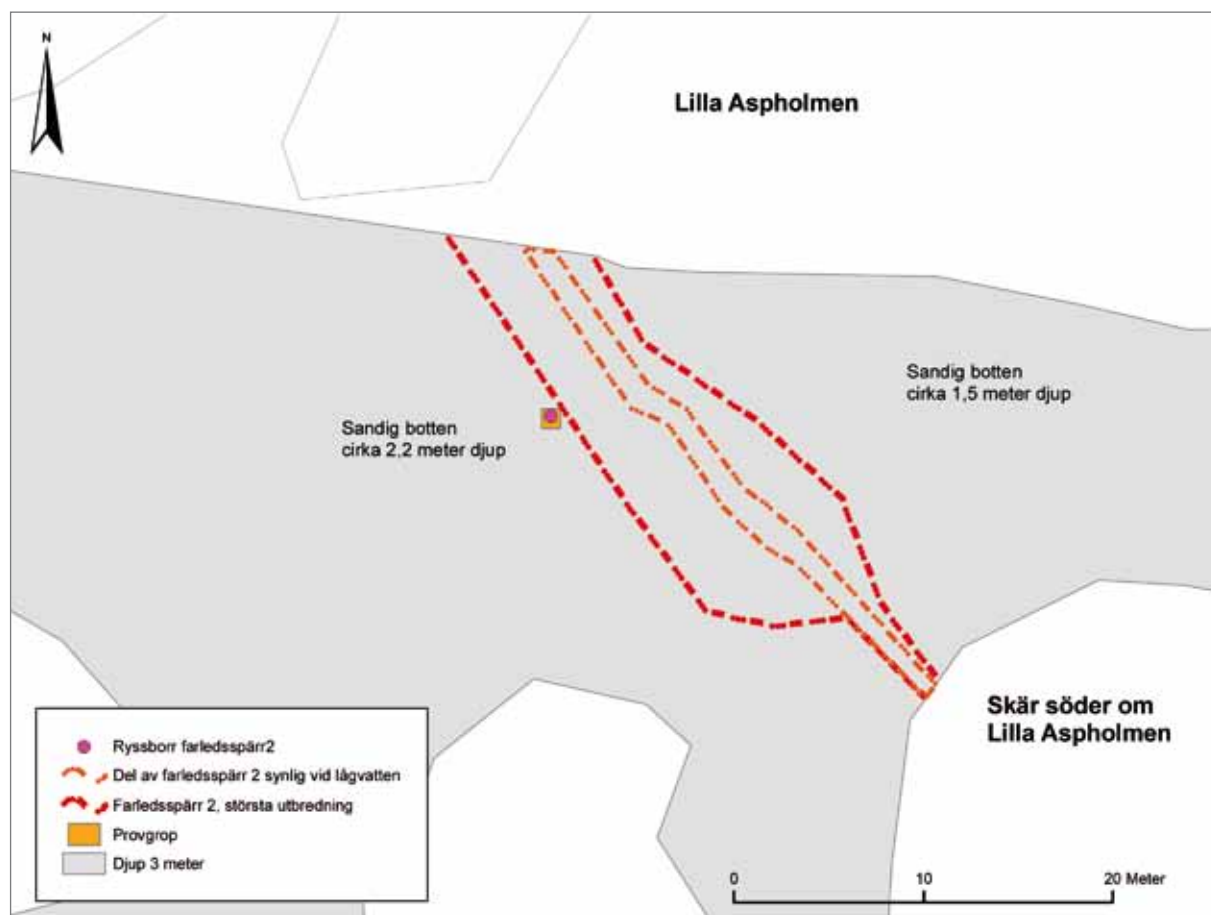
Farledsspärr 2

Farledsspärr 2 på öns södra sida omfattar cirka 6 × 30 meter, och består av något mindre sprängsten, cirka 0,2–0,3 × 0,4–0,5 meter stora, än vad som registrerats vid farledsspärr 1. Också denna spärr är klart avgränsad från omgivande botten (figur 18). Vid lågvatten syns cirka 0,2 meter av spärran över havsytan (se figur 5).

Då grävmaskinen inte kunde komma åt att schakta denna spärr grävdes en provgrop på 1 × 1 × 1 meter med ejektorsug för att påvisa förekomst av lämningar efter en eventuell försänkning av en stenfylld pråm/fartyg. Därmed kunde förekomsten av en eventuell anläggning av trä, till exempel en pålanläggning, inte undersökas. Provgropen grävdes på spärrrens västra sida där botten är något djupare och sannolikheten att påträffa ytliga fynd bedömdes vara som störst, men den gav inga fynd. I provgropen togs ett ryssborrprov ytterligare 1 meter ner i sedimenten men utan resultat. Provet visade på homogena lager med stora inslag av skal.

Tolkning

Med tanke på att farledsspärr 2 är relativt kort och att botten övergår i berg i dagen mot söder, skulle förmodligen en eventuell pråm har påträffats där provgropen gjordes. Avsaknaden av pålverk under farledsspärr 1 norr om ön, gör att sannolikheten för att pålverk skall förekomma under farledsspärr 2 måste anses vara relativt ringa. En trolig tolkning är därför återigen att denna spärr liksom den förra anlagts först på 1890-talet.

Figur 18. Karta över området kring farledsspår 2, med utbredning samt positioner av provgrop/ryssborrprov markerade. Skala 1:400. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Kulturlager 1

Undersökningen av kulturlager 1 inleddes i det sydligaste området som ligger närmast de landliggande lämningarna på Lilla Aspholmen (figur 19 och 21). Här grävdes arton provgropar, vardera cirka $0,5 \times 0,5$ meter, varav fem var i total avsaknad av fynd.

I den första lilla viken från söder, i provgrop BM5 (se bilaga 2), påträffades en koncentration runda stenar av företrädevis flinta men där också sandsten, diabas, amfibolit och en mycket lätt lersten ingick.

Stenarna är mellan 0,04–0,11 meter i diameter och återfanns på cirka 0,3 meters djup (figur 20). Förekomsten av havstulpan på en av stenarna visar att åtminstone denna sten en gång legat ovanpå botten. Ytterligare runda stenar förekom i provgrop BM13.

Benfragment förekom i mindre mängder i sex av provgroparna, och förutom ben från torsk- och simpaarter, förekom ben från nötboskap, får och gris, samt ben från gås eller and.

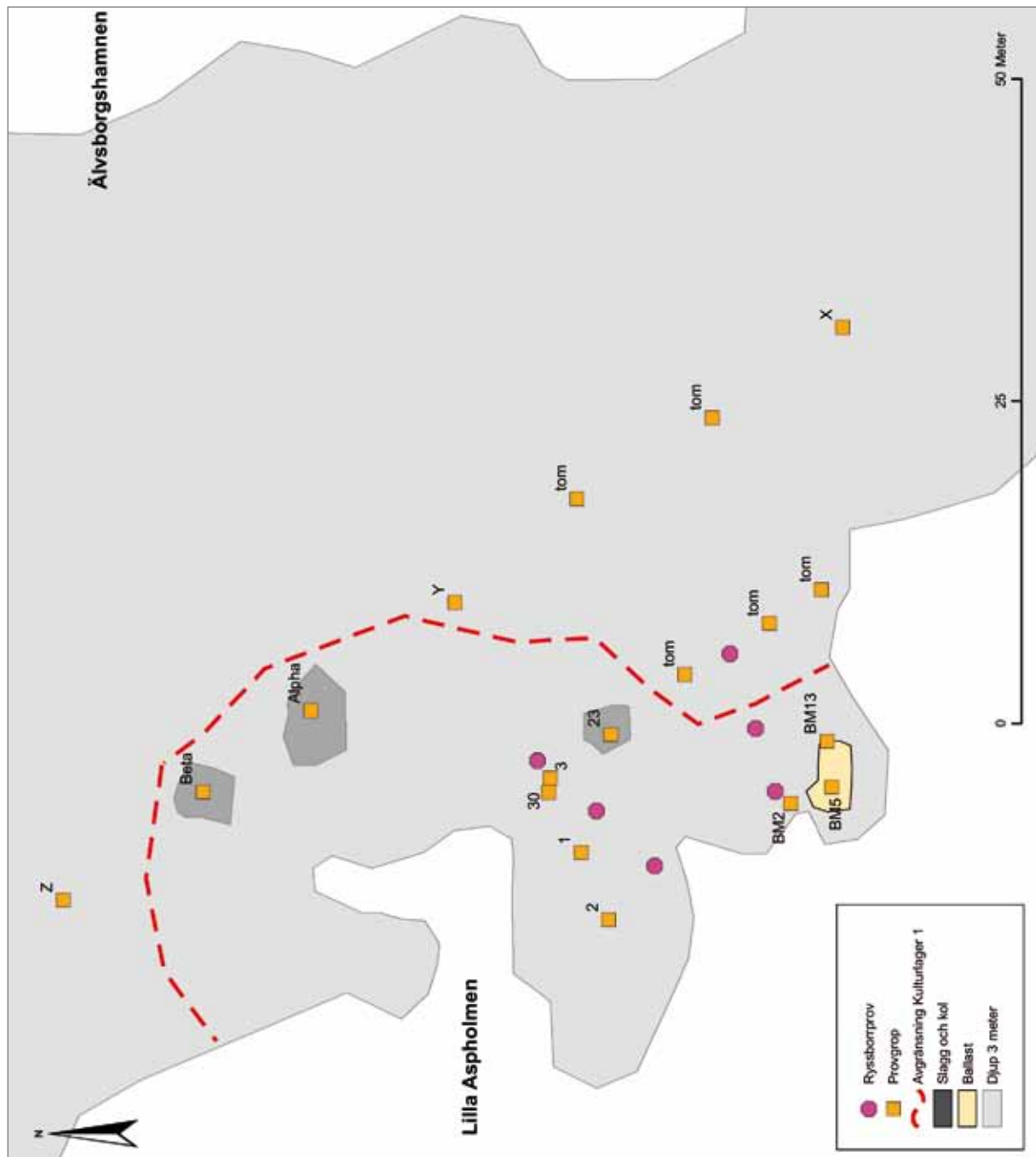

Figur 19. Den sydligaste viken på Lilla Aspholmens östra sida där undersökningen av kulturlager 1 inleddes. Här syns bland annat resterna av en enkel brygga till höger i bild och en av de sommarkåkar som ligger på ön till vänster. Bakom byggnaden återfinns husgrund Göteborg 367. Ristningen, Lundby 133 är belägen vid den mindre bergknallen i höger del av bilden. Foto mot väster: Boel Bengtsson.

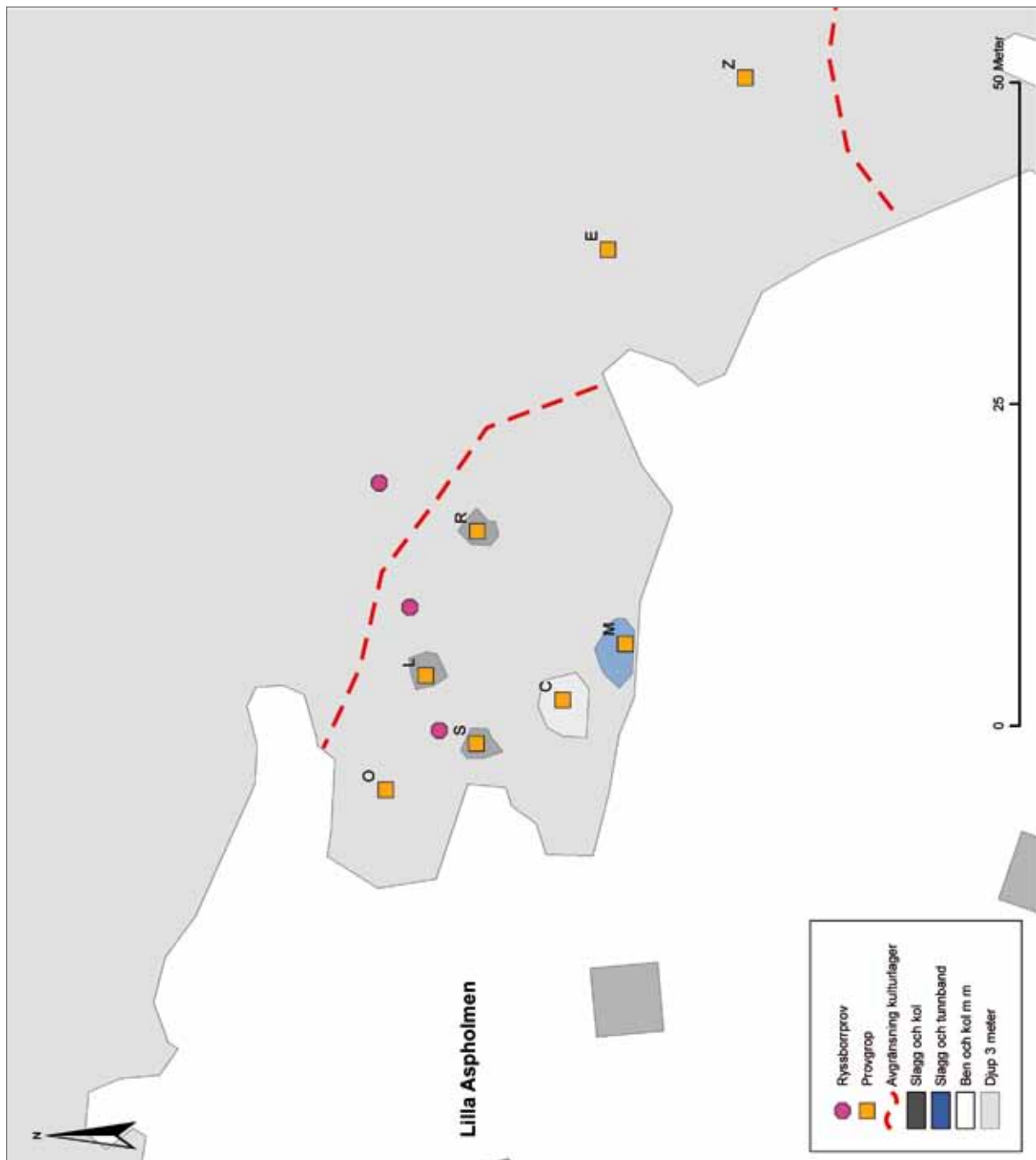
Träkol, stenkol och framför allt antracit, en ädlare form av kol som karakteriseras av en blank yta och mussligt brott (Nordisk Familjebok 1904), påträffades i tio av provgroparna inom detta område, med speciellt stora koncentrationer i fyra av dessa (se figur 21). Utöver detta förekom även i ett fall slagen flinta samt fragment av trä och tegel i provgroparna.

Figur 20. Runda svallade stenar, troligen en vanligt förekommande form av ballast. Påträffades i meterdjupt vatten nära stranden i den södra delen av kulturlagerområdet på Lilla Aspholmens östsida. Foto: Boel Bengtsson.

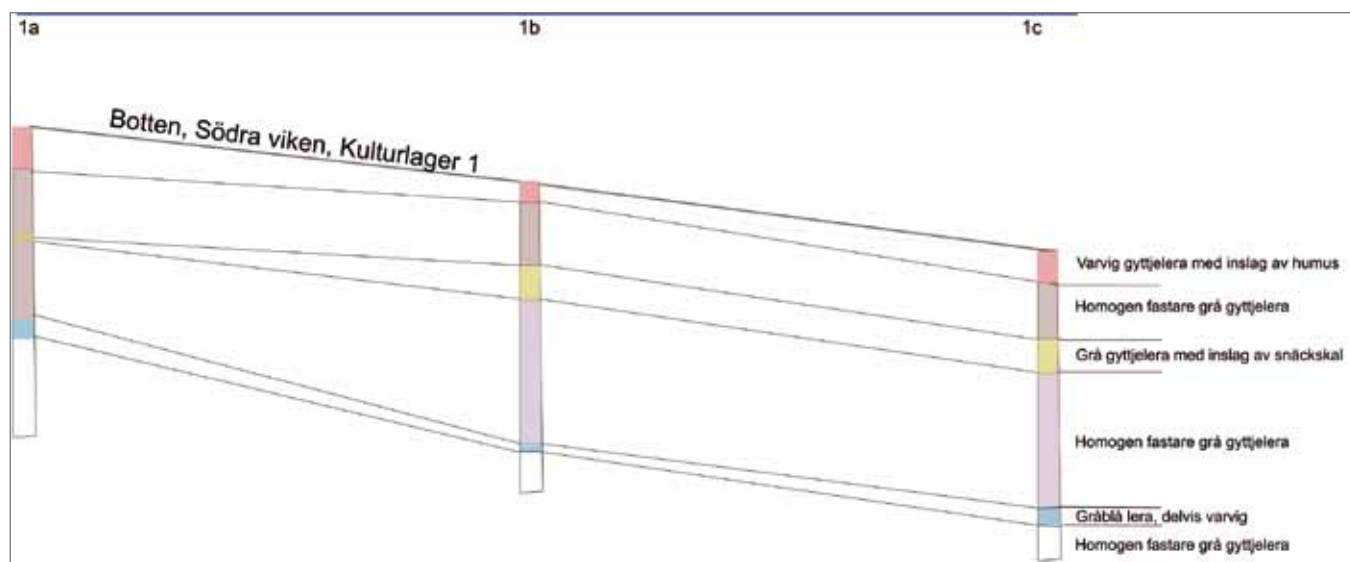

Figur 21. Detaljkarta över södra delen av kulturlager 1 med provgropar och ryssborrprover markerade. Skala 1:500. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 22. Detaljkarta över norra delen av kulturlager 1 med provgropar och ryssborrprover markerade. Skala 1:500. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Ryssborrproverna visade på fyndförande lager i två av de sex prover som togs inom det södra delområdet. Dessa återkom i de översta 0,1–0,2 meter i de två innersta proverna från den andra lilla viken från söder (figur 21). Under dessa kom homogena lergyttjelager med inslag av skaldjur. Ett distinkt band av homogen, fast blågrå postglacial lera påträffades i de prover som inte var fyndförande på mellan 0,69–0,91 meters djup (figur 23).

Figur 23. Lagerföljden i de tre första ryssborrproverna togs från stranden och ut med cirka 7 meters mellanrum i den sydligaste delen av kulturlager 1. I dessa prover påträffades inga fyndförande lager (Jämför med figur 21n).

Inom den norra delen av kulturlager 1 grävdes sju provgropar, varav samtliga i varierande grad var fyndförande (figur 22). Här förekom återigen enstaka fragmentariska ben (i två provgropar), slagen flinta, trä, tegelflis, träkol och antracit. Återigen bestod fyndmaterialet till övervägande del av stenkol och antracit med de rikaste provgropar i de inre sydliga delarna. I provgrop M påträffades bland annat flera bitar av trä (figur 24). Vedartsanalysen av ett av fragmenten visade att det rör sig om någon art inom salixsläktet, i vilket sälg, vide och pil ingår. Träbiten har haft en ursprunglig tjocklek på cirka 0,03 meter i diameter, och är inte kluven utan avspjälkad längre ut så att kärnan inte är med (Vedlab rapport 0801, bilaga 1).

Tolkning

Omfattningen av kulturlagret har begränsats något i förhållande till 1999 års utredning, främst med anledning av de många helt fyndtomma provgropar som gjordes inom området i söder, men också med anledning av att fyndrikedomen i övriga provgropar visat sig vara relativt begränsad och av varierande art. Tyvärr är inget av fyndmaterialet som påträffades inom

Figur 24. De träfragment som påträffades i provgrop M i den norra delen av kulturlager 1. Foto: Boel Bengtsson.

kulturlager 1 direkt daterbart. Skärvor av flint- och rödgods som påträffats i samband med utredningen 1999 kunde inte återfinnas. Endast ett litet fragment av flintgods hittades av en typ vars datering är cirka 1750.

Ryssborrproverna indikerar liten omröring inom lagerföljden i området och att sedimentationshastigheten ökar i nordgående riktning. Detta är uppenbart då den gråblå postglaciala leran påträffas i de södra proverna medan den inte förekommer alls i proverna längre mot norr, där de utgörs av varvig gyttjelera med inslag av humus ner till 1 meters djup.

De pålar från bryggor som omtalas i den arkeologiska utredningen av området 1999 kan med all sannolikhet tillföras senare tiders enkla brygganordningar och i samband med denna förundersökning kunde inga pålar av mer fast karaktär påvisas.

Inslaget av framför allt stenkol och antracit tyder på att eldning med ångpannor eller värmepannor skett inom området vilket utesluter ett samband med någon av sillfiskeperioderna eller kanonslupsdivisionen som låg här 1811. Ångbåtstrafiken kom igång först vid mitten av 1800-talet på den svenska västkusten och antracit användes för eldning för industrin såväl som för husbehovsbruk ända in på 1950-talet och var speciellt utnyttjad under världskrigen då det importerades från England. De sommarkåkar som ligger på Lilla Aspholmen värmdes troligen med vedeldning eftersom det var mycket billigare, men hamnarbetare som arbetade vid de stora kollagren i Göteborgs hamn kan möjligen ha köpt eller tagit med sig överblivna rester, varav en del hamnat på havets botten i samband med lastning. En annan möjlighet är att ångbåtstrafik anlöpt ön för att sätta iland badgäster. Öns

släta klippor och de klara vattnen som återfinns än i dag mot söder och sydväst kanske redan då var utnyttjade som härliga badklippor.

Benmaterial från kulturlagerområdet är relativt välbevarat och pekar på att området har goda förutsättningar för bevarande av organiskt material. Några benbitar förefaller vara mer eroderade än andra vilket kan ha att göra med deponeringsförloppet. Förekomsten av ben från alltifrån torsk till nötboskap, får, gris och and, visar att man ätit en varierande kost. Detta tyder möjligen mer på att det skulle kunna röra sig om köksavfall från besökande båtar snarare än från bebyggelsen på ön. Något säkert samband med sillsalteriverksamheten eller kanonslupsförläggningen hit går emellertid inte att fastställa.

Ett av de mer intressanta inslagen är koncentrationen av runda stenar som återfanns i två av provgroparna i områdets södra del. På andra håll längs Sveriges kuster har liknande koncentrationer tolkats som ballaster (Westerdahl 1989:112). Det svallade materialet antyder att stenar tagits direkt från stranden för att användas som någon form av ballast, och utgör således ett mycket vanligt förekommande material. Inga av stenarna i ballasten är lokala. Inslaget av sandsten och flinta pekar på proveniens i Skåne, Danmark, Holland eller möjligen England. Lerstenen som ingick i koncentrationen är oerhört fragil och kan inte ha utsatts för mekanisk friktion under frakten eftersom den då skulle ha smulats sönder. Det är naturligtvis möjligt att den har varit en av få liknande stenar som faktiskt klarat en sådan resa. Rund flinta, både grå, gul och svart skall enligt uppgift vara vanligt förekommande längs stranden nedanför Färjenäs strax öster om Älvsborgsbron (muntlig uppgift: Åsa Holmberg). Det är möjligt att dessa också ingått i ballaster och det vore intressant att få en jämförelse av materialen.

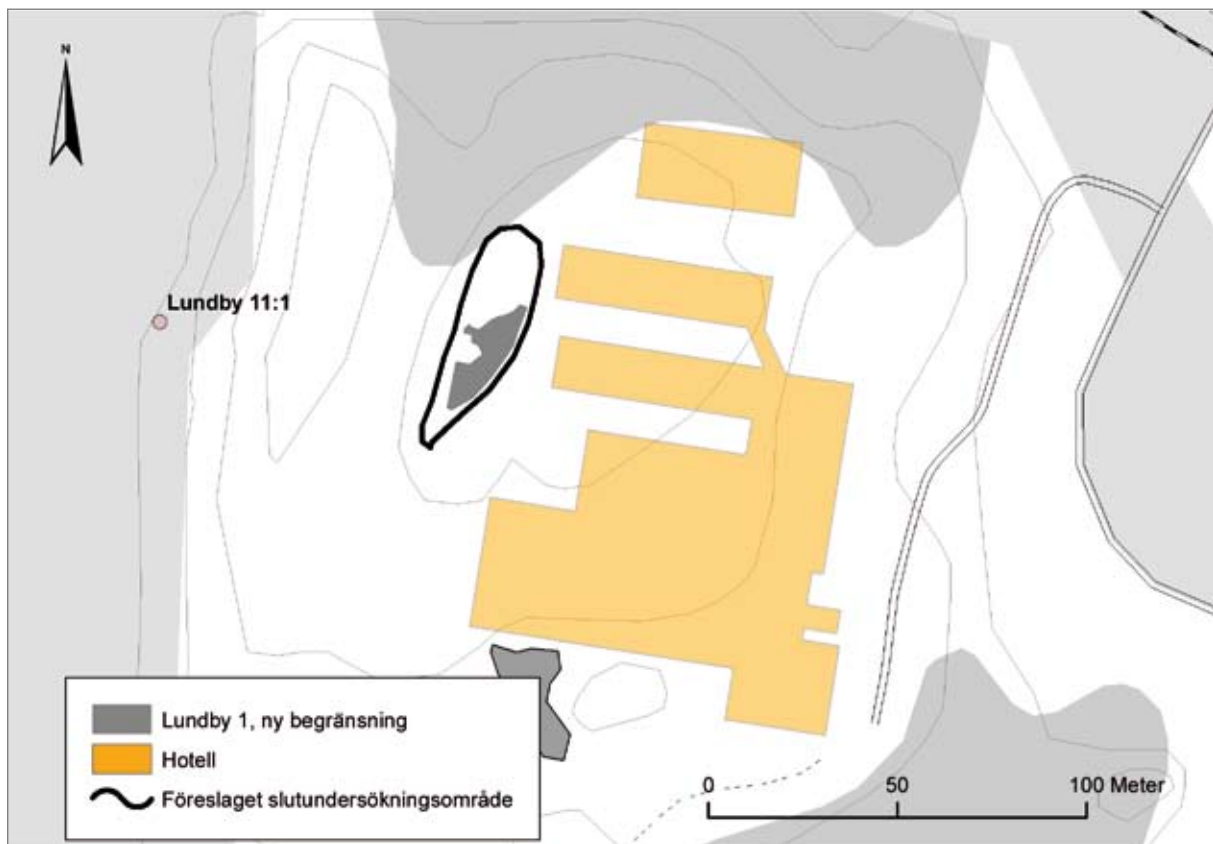
Ballastens läge, cirka 0,3 meter ner i sedimenten, tyder möjligen på att den är äldre än övriga fynd inom området. I synnerhet som sedimenten är relativt fasta. Därför kan den ha samband med någon tidigare period och kanske till och med med husgrunden Göteborg 367, belägen på land inte långt därifrån. Med tanke på de fina bevaringsförhållandena för organiskt material i området vore det intressant att gå vidare med undersökningen här. Huruvida de har ett äldre ursprung som möjligen kan sättas i samband med sillfisket är en intressant fråga som kan ställas i detta sammanhang.

Sillen under de stora sillfiskeperioderna saltades i tunnor, för vidare transport till kontinenten och de Brittiska öarna och det är möjligt att de träfragment som påträffades inom området kan ha att göra med denna handel (Nystedt 1994:23ff). Tunnband och andra typer av förvaringskärl gjordes av smidiga, kvistfria vidjor, ofta i gran (muntlig uppgift: Leif Jonsson), men andra troliga träarter är förutom asp även salixsläktet, det vill säga sälg, vide och pil. Därför är det inte omöjligt att träfragmenten som

påträffades inom den norra delen av kulturlager 1, kan sättas i samband med denna industri.

METOD FÖR UNDERSÖKNINGAR PÅ LAND

På Lilla Aspholmen mättes husgrundernas position in med GPS. Husgrunderna beskrevs och fotograferades. Totalt tolv provgropar grävdes i de jordlager som fanns i och utanför de kvarvarande husgrunderna. Provgroparna beskrevs och mättes in med GPS. Området kring husgrunderna avsåktes med metalldetektor. Ristningen, Lundby 133, slutundersöktes i enlighet med undersökningsplanen. Ristningen dokumenterades med frottage samt imålning med vattenlöslig krita och fotografering. Röset, Lundby 1, okulärbesiktigades, beskrevs och fotograferades samt mättes in med GPS.

Figur 25. Inmätning av Lundby 1 med föreslaget slutundersökningsområde. Skala 1:2 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

RESULTAT

Lundby 1 - röse

Lundby 1 är registrerad som ett långröse i FMIS. Lämningen ligger på krönet av ett nordöst-sydvästligt löpande höjdparti med hållmark, och i sluttning nedåt norr om höjdpartiets krön. Direkt öster om röset finns bebyggelse i form av ett hotell. Vid röset finns en informationsskylt uppsatt av Göteborgs Arkeologiska Museum. Inom ett cirka 30 x 10 (nordöst-sydväst) meter stort område finns stenar som bildar en antydning till stenpackning/röse. Stenarna är övertorvade av ljung och gräs, bitvis även övervuxna av sly. Stenarna ligger till synes lagda direkt på berget på krönet av höjdpartiet. Öster och väster om stenansamlingen finns berg i dagen. I norr sluttar röset brant nedåt, här tycks dessutom finnas jordlager under stenarna. Vissa av stenarna som finns norr och nordväst om krönet skulle kunna vara stenar som rasat ut ur röset och fallit ner hit (figur 25). Möjligen kan ursprungligen en eller flera stensättningar ha legat här.

Röset är flackt, med en höjd av cirka 0,3 meter över berget, och innehåller sannolikt endast ett fåtal skikt sten. Mestadels verkar stenarna ligga relativt glest. Röset har en oregelbunden form och på sina ställen upphör stenarna och berget syns. Stenarna är i medeltal 0,3–0,6 meter stora och rundade. Röset är som högst där krönläget övergår i sluttningen mot norr. Här finns möjligen rösets mitt (figur 26).

Figur 26. Detalj av rösets förmodade mitt. Foto från nordöst: Mattias Öbrink.

Norr om röset, finns en mindre platå som även den är av intresse. Stenar från röset kan ha fallit ned hit eller så finns ytterligare lämningar här. Röset är troligen skadat men tycks ändå ha ungefär samma utbredning som uppges i FMIS. Sammanfattningsvis kan sägas att Lundby 1 förefaller bestå av ett röse med utrasade stenar runt, men det går efter den okulära besiktningen inte att utesluta att här finns en eller flera ytterligare lämningar.

Lundby 132 – husgrund/militäranläggning

Husgrunden ligger på öns högsta punkt, på en platå som sluttar ned åt nordväst. Bergssidorna runt platån är relativt branta, förutom i väster där sluttningen är mer flack. Området utgörs till övervägande del av berg i dagen med enstaka sprickor med jordlager (figur 27).

Figur 27. Översikt över Lundby 132. Foto från nordväst: Mattias Öbrink.

Husgrunden är 12 x 8 (nordväst–sydöst) meter stor. Kvarvarande sten- grund finns på alla sidor utom i den sydöstra delen. Husgrunden är kall- murad och består av cirka 0,3–1 meter stora stenar. De kvarvarande mu- rarnas höjd varierar mellan 0,6 meter i det nordvästra hörnet och 0,3 me- ter i öster. På grund av platåns lutning har den nordvästra delen varit mer uppbyggd än den sydöstra.

Den västra kortsidan är mycket vällagd. Mellan de större stenarna har mindre stenar kilats in. Muren är här cirka 1 meter bred. Muren har plan ovansida och jämn utsida. Väster om kortsidan finns utrasade stenar och ett lager av brunsvart humös sand med tegel och skörbränd sten.

Den norra långsidan är bitvis utrasad. Den kvarvarande muren är rela- tivt ojämn. I sluttningen norr om platån finns stenar som sannolikt rasat ut

Figur 28. Stenar i svacka som kan vara utrasade från husgrunden Lundby 132 som ligger uppe på klippan Foto från söder: Mattias Öbrink.

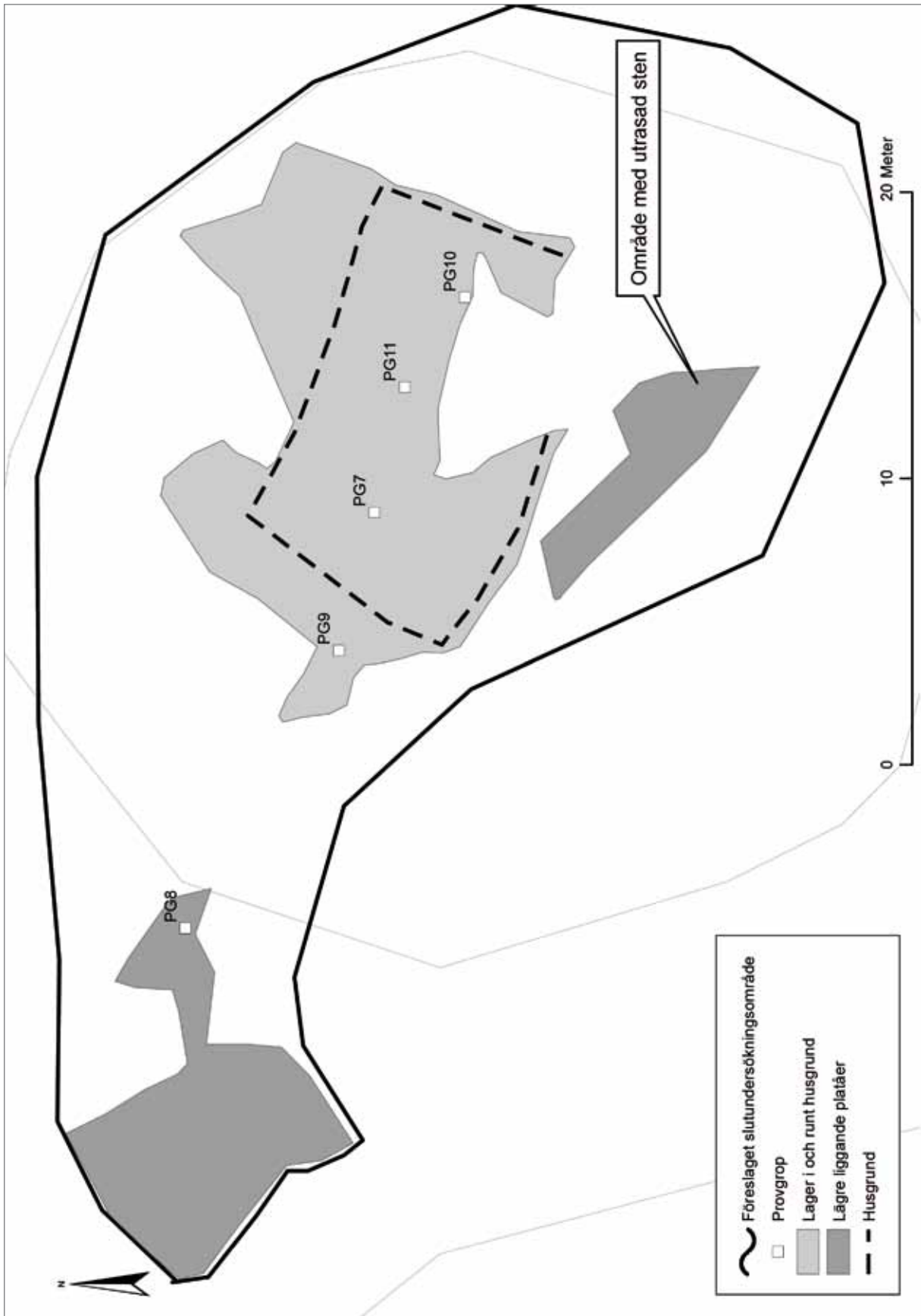
ur muren samt spridda fläckar av jordlager. Det nordöstra hörnet av husgrunden är relativt raserat, här täcks även husgrunden av buskar.

Den sydöstra kortsidan är nästan helt borta, endast den nordligaste delen finns kvar. I slutningen mot sydöst och nedanför platån finns stenar som sannolikt rasat ut ur den sydöstra kortsidan.

Den södra långsidan är bevarad från det nordvästra hörnet och cirka 7 meter åt sydöst. Muren är vällagd längst i väster och sedan alltmer urplockad åt öster. Den södra långsidan är inte helt rak utan har en något konvex form.

Delar av grunden är täckt av jordlager, även i och utanför grunden finns jordlager innehållande stenar. Runt bergets krön finns utrasade stenar från husgrunden och spridda svackor med jordlager. På en lägre avsats söder om krönläget finns en svacka med en stor mängd stenar vilka kan ha ingått i husgrunden (figur 28). Väster om krönläget finns en lägre liggande platå med jordlager.

Tre provgropar grävdes i husgrunden (PG 7, 10 och 11) och en i jordlagret direkt väster om den västra kortsidan (PG 9). Jordlagren i husgrunden visade sig innehålla slagen flinta och raseringsmassor i form av bitar av såväl tegelstenar som taktegel. Jordlagren var mest omfattande i den nordvästra delen av husgrunden, där det fanns upp till 0,45 meter tjocka humösa, sotiga sandlager och stenar som kan ha utgjort en konstruktion, möjligen en spis. I en av de provgropar som grävdes här (PG11) framkom tegelstenar

Figur 29. Husgrund Lundby 132 med omgivande lager och provgroppar samt föreslaget slutundersökningsområde. Skala 1:200. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 30. Sekundärt eldpåverkad tegelsten från möjlig konstruktion i Lundby 132. Foto: Mattias Öbrink.

som var sotiga och sekundärt eldpåverkade på ena sidan, de kan med andra ord ha ingått i en raserad spis eller murstock (figur 30).

Även i jordlagret runt husgrunden påträffades tegel och slagen flinta (bilaga 3 och 4). Sannolikt finns spridda fynd och raseringsmassor i jordlagren i och runt husgrunden, samt även i de avsatser och svackor med jordlager som finns utmed bergets sluttningar.

En provgrop grävdes på den lägre avsatsen väster om husgrunden (PG 8). Ytan är mycket stenig men även här påträffades tegel i jordlagren. Troligen har man tagit sig upp till byggnaden från väster – den minst branta sidan. På vägen upp har man då passerat platån i väster. Även här skulle lämningar som hör ihop med husgrunden och dess funktion kunna påträffas. Karta över husgrunden, omgivande lager, provgropar och föreslaget slutundersökningsområde finns i figur 29.

Tolkning

Husgrunden har haft en välbyggd grund med tjocka jämna murar. I grunden finns tegel och stenar som kan ha ingått i en spis eller murstock. Dessa två element, den välbyggda grunden och en spis ger ett mer permanent intryck och talar därmed emot att platsen varit ett tillfälligt tillhåll vid belägring av Nya Älvsborgs fästning. Husgrundens placering högst upp på en relativt svårtillgänglig klippa med strategisk belägenhet talar dock för att lämningen kan knytas till militär verksamhet. Byggnaden bör ha uppförts någon gång efter Tordenskiolds anfall 1719 som ett sätt att bevaka vad man fått bekräftat var en strategiskt viktig plats. En mer noggrann datering kan dock ej ges här.

Figur 31. Lundby 133 imålad med krita. Foto från söder: Mattias Öbrink.

Lundby 132 är sannolikt en fästnings-/skanslämning, och klassas därmed som fast fornlämning. Lämningen har genom sitt geografiska och topografiska läge samt möjliga koppling till historiska skeenden en stor vetenskaplig och pedagogisk potential, se nedan.

Lundby 133 - ristning

Lämningen är belägen på Lilla Aspholmens sydöstra sida och utgörs av en 1,8 × 3 meter stor minnesinskrift på en lodrät bergvägg mot syd. Texten lyder "1811 LÅG ANDRA CANON-SLUPSDIWISSION HÄR KOMMENDERAD AF CAPITEN OCH RIDD H LOSCH" (figur 31). Bakgrunden till inskriptionen är att tre kanonslupsdivisioner (cirka femton fartyg) låg förlagda vid Aspholmarna mellan april och november 1811 (Göteborgs eskader och örlogsstation 1949:371). Ett möjligt samband finns med den närbelägna husgrunden Göteborg 367. Lundby 133 är genom den ovan beskrivna dokumentationen slutundersökt.

Göteborg 367 (husgrund 1)

Husgrunden ligger på Lilla Aspholmens sydöstra del. Området utgörs till stor del av berg i dagen, husgrundens södra del ligger direkt på berget. Väster om husgrunden finns en gräsbevuxen svacka, begränsad av berg i dagen. Öster om husgrunden finns en gräsbevuxen plåtå som begränsas av en terrasskant i norr och hållar åt öster och väster. En bit norr om Göteborg 367 finns ristningen Lundby 133. Ett flertal fritidshus finns i området.

Figur 32. Översikt över Göteborg 367. Foto från nordväst: Mattias Öbrink.

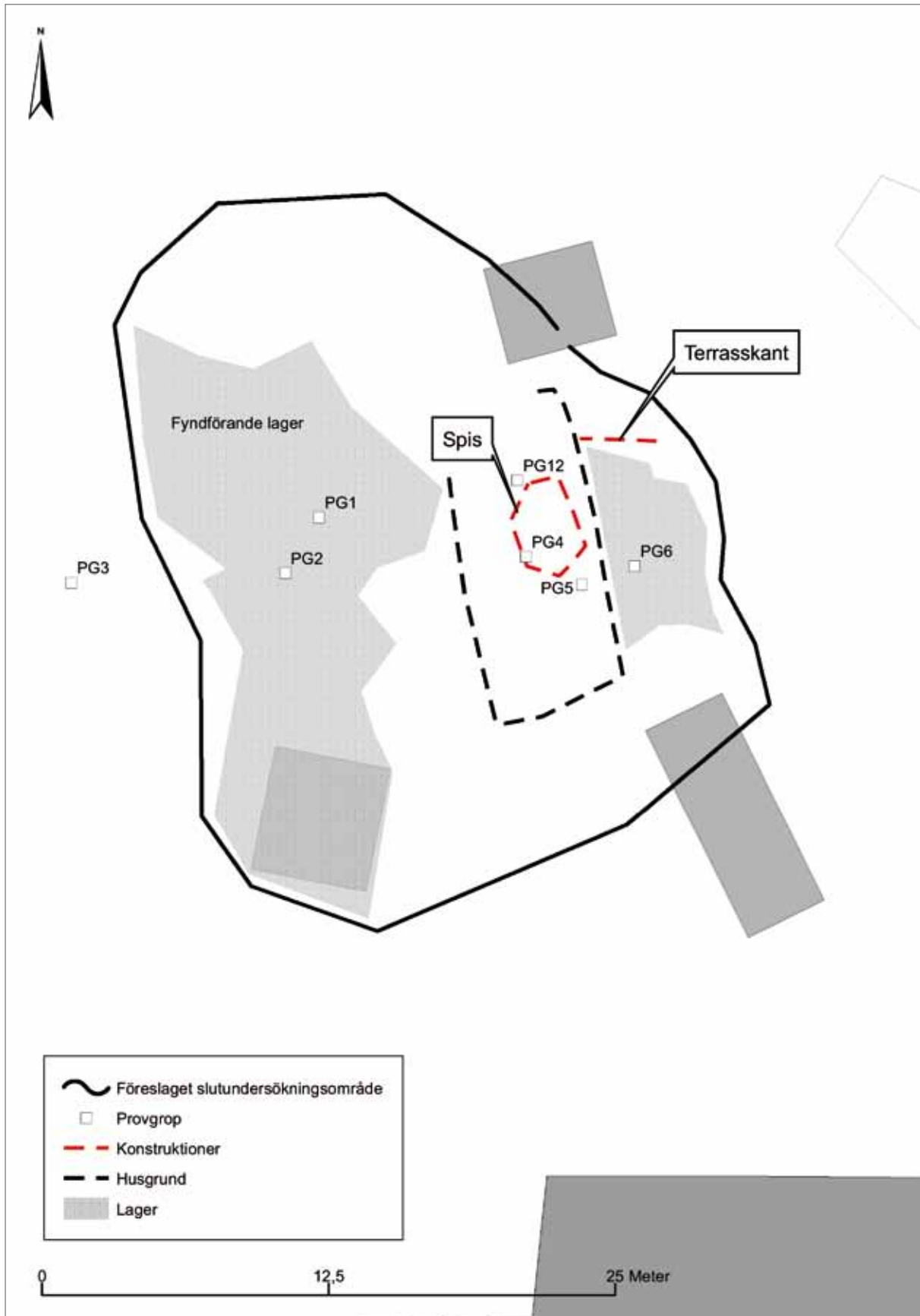

Figur 33. Stenar norr om Göteborg 367 som kan komma från husgrundens nordvästra hörn. Foto från väster: Mattias Öbrink.

Dessa är delvis förfallna och diverse skräp, som rostiga sängbottnar, finns spritt i området. Husgrunden var vid förundersökningen bitvis övervuxen av högt gräs och buskage (figur 32).

Husgrunden är 12 x 5 (nord-syd) meter stor. Kvarvarande stengrund finns på alla sidor, förutom det nordvästra hörnet där stenar saknas. Ett fåtal meter längre norrut finns dock en samling stenar som kan komma från det borttagna hörnet av husgrunden (figur 33).

Grunden är kallmurad och består i den norra delen av cirka 0,5–1 meter stora stenar. I den södra delen är stenarna något mindre, cirka 0,4–0,7 meter stora. De flesta stenar är rundade men här finns även ett fåtal klivna/formade stenar. På grund av terrängens lutning är den norra delen av grunden högre uppbyggd än den södra. De kvarvarande murarnas höjd varierar mellan 0,6–0,8 meter i norr till 0,2 meter längst i söder. I den södra delen kan byggnaden bitvis ha vilat direkt på berget. I stengrundens nordöstra del finns en 2 x 3 meter stor ansamling av stenar och tegel som sannolikt är resterna av en raserad spis. Tre provgropar grävdes i husgrunden (PG 4, 5 och 12). I den av provgroparna som grävdes inom södra delen av spisröset (PG 4) framkom 0,4 meter tjocka massor av sotiga tegelbitar, stenar och kalkbruk. I botten kom större stenar. Sannolikt utgör detta material raseringsmassor och delar av fundamentet tillhörande spisen eller murstocken. Även i de andra provgroparna som grävdes i husgrunden kom 0,25–0,3 meter tjocka lager med tegelkross och stenar. Under detta kom berg.

Figur 34. Husgrund Göteborg 367 med omgivande lager och provgropar samt föreslaget slutundersökningsområde. Skala 1:250. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Den gräsbevuxna platån öster om husgrunden är flack och har troligen mycket omrörda lager. I ytan fanns mycket recent avfall. En provgrop grävdes här (PG 6), i den kom tegelkross och mycket stenar. Hela platån verkar uppbyggd av stenar och avgränsas av en mindre terrasskant åt norr. Det är osäkert om terrasseringen och uppbyggnaden av platån är samtida med husgrunden Göteborg 367.

Den gräsbevuxna svackan väster om husgrunden är cirka 20 x 20 meter stor och omgiven av berg. Den ligger i ett skyddat läge i lä för västvindar. I den södra delen finns ett fritidshus. Tre provgropar grävdes här (PG 1, 2 och 3). Svackans västligaste del ligger lågt och är något fuktig. Här framkom sand och snäckskal under ett 0,25 meter tjockt lager av grästorv och mylla. Här framkom inga fynd. Den östra delen av svackan ligger något högre och är torrare. I de två provgropar som grävdes framkom 0,2 meter tjock mylla, därunder kom ett 0,2–0,25 meter tjockt fyndförande lager av grå sand med humöst inslag. Fyndmaterialet utgjordes bland annat av slagen flinta, ett obränt ben, yngre rödgods och delar av en glaserad tegelplatta (bilaga 4). Den östra delen av svackan kan ha använts som kålgård/odlingsyta. De föremål som påträffades här är troligen avfall från bebyggelsen på platsen. Den del av svackan där fyndförande lager kan finnas är inmätt. Karta över husgrunden, omgivande lager, provgropar och föreslaget slutundersökningsområde finns i figur 34.

Tolkning

Husgrunden bedömdes inför förundersökningen vara resterna av någon av de sillsalteribodar som skall ha förekommit på ön, och vilka troligen härör från 1700–1800-talets sillfiskeperioder. Fynd framkom främst i svackan väster om husgrunden, sannolikt är detta avfall. Fyndmaterialet stödjer en datering av Göteborg 367 till 1700–1800-talet. I de provgropar som grävdes i husgrunden kom tegel, kalkbruk och äldre fönsterglas. Byggnaden har således haft en murad spis och fönster med glas. Detta ger tillsammans med fyndmaterialet från lagret väster om grunden intryck av ett boningshus. Den gräsbevuxna svackan direkt väster om husgrunden kan ha använts som kålgård, något som tyder på att man uppehållit sig här under längre perioder.

Husgrunden kan mycket väl vara en byggnad som hör ihop med sillsalterinäringen. Möjligen utgör byggnaden en av de bodar som ställdes till militärens förfogande när de tre kanonslupsdivisionerna låg förlagda vid Aspholmarna år 1811. Åtminstone en av dessa var förlagd till Lilla Aspholmen.

Göteborg 367 är troligen en lämning av sillsalteriverksamhet vilken även fyllt en militär funktion, och klassas därmed som fast fornlämning.

Genom sitt geografiska och topografiska läge samt möjliga koppling till historiska skeenden har lämningen en stor vetenskaplig och pedagogisk potential, se nedan.

RESULTAT GENTEMOT UNDERSÖKNINGSPLANEN

Förundersökningen av de landliggande lämningarna genomfördes i enlighet med undersökningsplanen. Lämningarnas exakta läge och avgränsningar har kunnat fastställas. Lämningarnas art och innehåll har kunnat beskrivas med hänsyn till såväl vetenskapligt som pedagogiskt värde. Jordlagren i och kring husgrunderna på Lilla Aspholmen visade sig vara mer omfattande än vad som bedömts i undersökningsplanen. Trots detta gav inte metalldetekteringen något resultat. Lundby 133 slutundersöktes i enlighet med undersökningsplanen.

Vad gäller vattendelen skilde sig metoden något mellan undersökningsplan och faktiskt utförande men utan att påverka resultatet negativt. Farledsspär 1 visade sig vara betydligt mindre i omfattning, om än bredare, än förväntat varför endast ett schakt bedömdes vara nödvändigt. Vidare kunde inte grävmaskinen komma åt att schakta genom farledsspär 2 eftersom vattendjupet var alltför ringa för att grävpråmen skulle kunna etablera. Provgrop i kombination med ett ryssborrprov i samma grop, bedömdes emellertid vara fullt tillräcklig för att kunna avfärda förekomsten av underliggande fartygsdelar, men inte förekomsten av en eventuell av påanläggning.

Inom kulturlagerområdet kom undersökningsmetoden att ändras något gentemot undersökningsplanen. Enligt undersökningsplanen skulle området undersökas genom att ett antal ryssborrprover gjordes, vilka skulle ligga till grund för var sedan provgroparna skulle göras. Metoden att gräva provgropar innebär annars en bättre kvalitet på resultaten gentemot en undersökning baserad på ryssborrsprover, i synnerhet om lagren visar sig vara fattiga på fynd, och, som redovisats ovan påträffades fyndfragment endast i två av sex ryssborrprover inom hela området. Därför förefaller metoden att koncentrera sig på provgropar vara berättigad även om detta naturligtvis är mer tidskrävande.

MATERIALETS POTENTIAL

De förundersökta lämningarna på och vid Lilla Aspholmen ligger i ett område där omfattande aktiviteter förekommit från 1600-talet och framåt. Med tanke på förekomsten av ytterligare farledsspär i skärgården kring Göta älvs utlopp, samt deras sena anläggningsdatum och förekomsten av befintliga konstruktionsritningar, är det antikvariska värdet av farledsspärarna

1 och 2 relativt ringa, även om farledsspärr 1 visade sig vara en mäktigare konstruktion än befintliga ritningar visar. Det bör emellertid påpekas att farledsspärr 1 har utsatts för omfattande åverkan i modern tid och av den ursprungliga längden på 212 meter återstår endast cirka 55 meter. Denna åverkan har skett utan länsstyrelsens kännedom.

Den relativt magra fyndförekomsten inom kulturlagerområdet som helhet gör att större delen av detta område inte bedöms föranleda några ytterligare antikvariska åtgärder. Förekomsten av ballasten i områdets södra del utgör emellertid ett undantag. Lämningen utgör en del av kulturlagret och en begränsad undersökning av denna skulle kunna ge en bredare bild av områdets brukande genom tiderna samt återknytta till de landliggande lämningarna. Kunskapen om ballaster är mycket begränsad, men de förekommer på många håll längs Sveriges kuster och stenansamlingar, liknande den vid Lilla Aspholmen, finns även vid Färjenäs strax öster om brofästet vid Göta älvs utlopp. En undersökning av ballasten skulle kunna syfta till att bestämma omfång och proveniens.

Husgrunderna på Lilla Aspholmen representerar de aktiviteter som utmärker området under 1700- och 1800-talen, den militära närvaron och sillsalteriverksamheten. Lundby 132 kan sannolikt knytas till militär verksamhet. Lämningen har en strategisk belägenhet, och bör vara från 1700-talet eller 1800-talets början. Husgrunden Göteborg 367 har en trolig koppling till 1700–1800-talens stora sillfiskeperioder. Platsen har dessutom möjligen använts av en eller flera av de kanonslupsdivisioner som låg förlagda vid Aspholmarna år 1811. Platsen får därigenom en koppling till Napoleonkrigen och de stora politiska skeenden som bidragit till att forma dagens Sverige och Europa.

I undersökningsplanen bedömdes det utsatta läget på berg i dagen i kombination med troligen ringa jordlager, medföra begränsade förutsättningar att påträffa arkeologiskt material. Jordlagren visade sig dock vara tjockare än vad som antagits, och därmed finns goda möjligheter att kunna hitta ytterligare arkeologiskt material som berättar om platsernas historia.

Trots läget intill en av rikets strategiskt mest viktiga platser, Göta älvs mynning, vet vi mycket litet om lämningarna på Lilla Aspholmen utifrån det historiska källmaterialet. Ytterligare undersökningar av dem kommer därför att ge ytterligare information om miljön runt Nya Älvsborgs fästning och älvens mynning under dessa tidsperioder. Lämningarna på och vid Lilla Aspholmen kan på ett konkret sätt visa på den enskilda platsens betydelse i större händelser som påverkat dess utformning och användning. Lämningarna har därför även stort pedagogiskt värde dels som en tydlig bild av aktiviteter i Göta älvs mynning dels som ett exempel på hur stora händelser påverkar den lilla historien hos enskilda platser och personer.

Lundby 1 är en av få fornlämningar som finns kvar på denna del av Hisingen. Fornlämningen tycks ha samma utsträckning som i FMIS. Trots att fornlämningen förefaller vara något skadad kan en undersökning sannolikt ge mer kunskaper om hur lämningen ursprungligen varit uppbyggd och om här finns flera strukturer. Man kan kanske även spåra olika faser i uppbyggnaden och användning över tid. Även om lämningen är skadad kan här finnas bevarade fynd. Ett exempel på just detta är det skadade röse, Håby 37, som Bohusläns museum undersökte vid Gläborg i mellersta Bohuslän 1998. Här låg föremål av både brons och järn under det mycket tunna torvlager som täckte berget (Svedberg 2003). Lundby 1 har genom sitt topografiska läge och det faktum att den är skyltad även ett pedagogiskt värde.

SLUTSATSER SAMT ÅTGÄRDSFÖRSLAG

Fyndmaterialet och lämningarnas karaktär visar att husgrunderna på Lilla Aspholmen sannolikt utgör rester av bebyggelse från 1700–1800-tal. Möjligt kan även äldre lämningar finnas. Lämningarna ligger dessutom i riksintresset Nya Älvsborg-Aspholmen, KO6, och har som en del av bebyggelsemiljön inom detta område stort vetenskapligt värde för kunskaperna om aktiviteter, såväl civila som militära, i Göta älvs mynning under 1700-1800-talen. Lämningarna har dessutom stora pedagogiska kvalitéer, inte minst genom förekomsten av försvarsanläggningarna som kan knytas till försvaret av Göteborg under oroliga tider i senare historisk tid, särskilt krigsåren i början av 1800-talet och 1890-talets stora upprustningsperiod i Europa.

Mot bakgrund av ovan nämnda vetenskapliga och pedagogiska värden, anser Bohusläns museum att fornlämningarna Lundby 132 och Göteborg 367, jämte ballasten inom fornlämningsområdet kulturlager 1, bör undersökas inför en kommande exploatering. Föreslagna slutundersökningsområden finns redovisade på figur 35. Ristningen Lundby 133, har slutundersökts i enlighet med undersökningsplanen.

Vid en undersökning av Lundby 132 bör de lager undersökas som finns i och utanför de kvarvarande murarna inom föreslaget slutundersökningsområde. Inom delar av området finns inte lager utan endast berg i dagen. På grund av lämningens belägenhet blir handgrävning nödvändigt. Byggnadens kvarvarande murar och andra konstruktioner bör dokumenteras med inmätning/byggnadsarkeologisk dokumentation.

Vid Göteborg 367 bör området inom det föreslagna slutundersökningsområdet undersökas. De lager som finns i och direkt utanför de kvarvarande murarna bör grävas. Ytan väster om husgrunden bör undersökas då material som kan ge mer information om lämningarnas innehåll och datering kan finnas här. En mindre grävmaskin kan sannolikt användas till arbetet.

Byggnadens kvarvarande murar och andra konstruktioner bör dokumenteras med inmätning/byggnadsarkeologisk dokumentation.

Undersökningen av ballasten i den södra delen av kulturlager 1, kan begränsas till det omedelbara närområdet och kan grävas med ejektorsug, från land eller båt. Stenarna bör geologiskt bestämmas och proveniensbestämmas, och jämförande prover kan tas från Färjenäsområdet.

Lundby 1 består av ett långröse och möjligen även fler lämningar. Här bör en slutundersökning genomföras inom det föreslagna slutundersökningsområdet om lämningen berörs av en eventuell exploatering.

Figur 35. Föreslagna slutundersökningsområden. Skala 1:4 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

REFERENSER

Litteratur

Göteborgs eskader och örlogsstation 1523–1870. Utarbetad och utgiven av försvarsstabens krigshistoriska avdelning, Göteborg 1949.

Bergman, E. E. 1954. *Gamla varvet vid Göteborg 1660–1825*. Sjöfartsmuseet i Göteborg, Göteborg.

Eriksson, F. 1994. *Lundby på Hisingen – från istid till nutid*. Tre böcker förlag AB, Göteborg.

Höglund, P., Olsson, A., & Rydbom, L., 1999. *Nya Älvsborgs fästning – ett riksintresse i Göteborgs hamn*. Bohusläns Museum Rapport 1999:28, Uddevalla.

Kuylenstierna, O. 1899. *Striderna vid Göta älfs mynning åren 1717 och 1719*. Militärlitteraturföreningens förlag, Stockholm.

Lagerberg, C. 1902. *Göteborg i äldre och nyare tid*. Göteborg.

Ljungberg, V. 1924. *Göteborgs befästningar och garnison*. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté VIII, Göteborg, 1923-1935, Göteborg.

Nordisk Familjebok. 1904. Första bandet. Stockholm.

Nystedt, O. 1994. *Sillen i Bohuslän*. Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund, Uddevalla.

Pettersson, J. 1953. *Den svenska Skagerakkustens fiskebebyggelse. En etnologisk studie*, Lund.

Roth, S. 1956. *Göteborgs uppkomst och äldre historia*. Göteborgs historiska museum, Göteborg.

Svedberg, S. 2003. Håby 37 - På toppen av ett berg. Undersökning av en röseliknande stensättning. I: Claesson, P. & Munkenberg, B-A. (red.). *Projekt Gläborg-Rabbalshede. Nr 1. Teknisk rapport. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Bohusläns museum. Kulturhistoriska dokumentationer nr 11, Uddevalla.

Westerdahl, C. 1989. Norrlandsleden 1. Källor till det maritima kulturarvet. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIV 1988-89, Örnsköldsvik.

Otryckta källor

FMIS, Digitala Fornminnesregistret. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Holmberg, Åsa. Geolog, Göteborgs Naturhistoriska museum. Muntlig uppgift, 2007-12-21.

Höglund, P. & Olsson, A. *Arkeologisk utredning, Göteborgs hamn, ytterhamnsområdet*. Bohusläns Museum Rapport. Manus.

Jonsson, Leif. Osteolog, Göteborgs Naturhistoriska museum. Muntlig uppgift, 2007-12-21.

Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän 1985. Diarienummer: 11.082-1906-85.

Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän 1992. Diarienummer: 2010-12727-92.

Kartor

Ekonomisk karta år 1936; 10 Torslanda SO.

Krigsarkivet, Stockholm. Karta över befästningsverken kring Älvmynningen. Situationskarta år 1899.

Krigsarkivet, Stockholm. Stads och fästningsplaner, Älvsborg, Fästningen och Aspholmen. År 1690.

Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborgs, Plan av Nya Älvsborg samt Stora och Lilla Aspholmarna. År 1790.

Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborgs, Situationskarta Serie 1, Vol 195. År 1775.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Lst dnr:	431-84584-2007
BM dnr:	NOK 1006-2007
BM pnr:	B334
Fornlämningsnr:	Lundby 1, 132 och 133, Göteborg 367, jämte nyupptäckta fornlämningar farledsspärrar 1-2 och kulturlager 1
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Göteborg
Socken:	Lundby
Fastighet:	Arendal 764:717
Ek. karta:	7B 0c
Läge:	X 6403233, Y 1262769
Meter över havet:	-8-20
Koordinatsystem:	RT 90, 2,5 gon V
Höjdsystem:	-
Uppdragsgivare:	Göteborgs Hamn AB
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Boel Bengtsson
Fältpersonal:	Boel Bengtsson, Thomas Bergstrand och Mattias Öbrink
Konsulter:	Leif Jonsson (osteologi), Naturhistoriska museet Göteborg; Åsa Holmberg (geologi), Naturhistoriska museet Göteborg; Erik Danielson (vedartsanalys), Vedlab.
Fältarbetstid:	2007-11-13-12-04
Arkeologtimmar:	224
Undersökt yta:	2 000 m ²

Arkiv: Bohusläns museums arkiv

Fynd: Inga fynd omhändertogs

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1. Utsnitt ur GSD-Röda kartan/Fastighetskartan med platsen för undersökningen markerad. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med platsen för undersökningen markerad. Skala 1:20 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 3. De förundersökta lämningarna. Skala 1:5 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 4. Området kring Aspholmarna som det såg ut 1936 med den nuvarande strandlinjen inlagd i rött.

Figur 5. Utsikt mot sydost och Nya Älvsborg fästning. I denna bild kan man fortfarande få en känsla av att tiden stått stilla inom riksintresseområdet K06. Foto: Boel Bengtsson.

Figur 6. Karta över fornlämningar på Stora Aspholmen och Kyrkogårdsholmen vilka påträffades i samband med Bohusläns museums arkeologiska utredning av området 1999.

Figur 7. Foto av karta över bebyggelsen på Stora Aspholmen från 1775, med kajanläggningar och bodar inritade (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborg, Situationskarta Serie 1, Vol 195). Foto: Boel Bengtsson.

Figur 8. Foto av karta över bebyggelsen på Stora Aspholmen från 1790, med kajanläggningar och bodar inritade (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborg, Plan av Nya Älvsborg samt Stora och Lilla Aspholmarna). Foto: Boel Bengtsson.

Figur 9. Situationskarta 1899. Karta över befästningsverken kring Älvmynningen där såväl farledsspärrar som minfält ingick (Krigsarkivet, Stockholm).

Figur 10. Översikt över området norr om Lilla Aspholmen med fornlämningar på Hisingen markerade. Skala 1:10 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 11. Foto på karta över Lilla Aspholmen från 1775 (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborgs, Situationskarta Serie 1, Vol 195). Foto: Boel Bengtsson.

Figur 12. Foto på karta över Lilla Aspholmen från 1790 (Krigsarkivet, Stockholm. Stads- och fästningsplaner, Älvsborgs, Situationskarta Serie 1, Vol 195). Foto: Boel Bengtsson.

Figur 13. Plan över Nya Älvsborgs belägring 1719, ritad efter originalplan i Kongl. Krigs Arkivet (Kuylenstierna 1899:PL.IV).

Figur 14. Foto mot nordnordväst. Bojsänken markerar den yttre begränsningen av farledsspärr 1. I förgrunden syns pir 750. Foto: Boel Bengtsson.

Figur 15. Karta över den nuvarande utbredningen av farledsspärr 1 med schaktområde och positioner för ryssborrprover markerade. Skala 1:1 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 16. Grävmaskin under schaktning av farledsspärr 1. Foto mot nordnordost: Boel Bengtsson.

Figur 17. Ett av de ryssborrprov som togs i anslutning till farledsspärr 1. Lagerföljden är homogen och visar på snabb sedimentation under anaeroba förhållanden. Foto: Boel Bengtsson.

Figur 18. Karta över området kring farledsspärr 2, med utbredning samt positioner av provgröp/ryssborrprov markerade. Skala 1:400. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 19. Den sydligaste viken på Lilla Aspholmens östra sida där undersökningen av kulturlager 1 inleddes. Här syns bland annat resterna av en enkel brygga till höger i bild och en av de sommarkäkar som ligger på ön till vänster. Bakom byggnaden återfinns husgrund Göteborg 367. Ristningen, Lundby

133 är belägen vid den mindre bergknallen i höger del av bilden. Foto mot väster: Boel Bengtsson.

Figur 20. Runda svallade stenar, troligen en billig variant av ballast. Påträffades i meterdjupt vatten nära stranden i den södra delen av kulturlagerområdet på Lilla Aspholmens östsida. Foto: Boel Bengtsson.

Figur 21. Detaljkarta över södra delen av kulturlager 1 med provgropar och ryssborrprover markerade. Skala 1:500. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 22. Detaljkarta över norra delen av kulturlager 1 med provgropar och ryssborrprover markerade. Skala 1:500. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 23. Lagerföljden i de tre första ryssborrproverna togs från stranden och ut med cirka 7 meters mellanrum i den sydligaste delen av kulturlager 1. I dessa prover påträffades inga fyndförande lager (jämför med figur 20).

Figur 24. De träfragment som påträffades i provgrop M i den norra delen av kulturlager 1. Foto: Boel Bengtsson.

Figur 25. Inmätning av Lundby 1 med föreslaget slutundersökningsområde. Skala 1:2 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 26. Detalj av rösets förmodade mitt. Foto från nordöst: Mattias Öbrink.

Figur 27. Översikt över Lundby 132. Foto från nordväst: Mattias Öbrink.

Figur 28. Stenar i svacka som kan vara utrasade från husgrunden Lundby 132 som ligger uppe på klippan. Foto från söder: Mattias Öbrink.

Figur 29. Husgrund Lundby 132 med omgivande lager och provgropar samt föreslaget slutundersökningsområde. Skala 1:200. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 30. Sekundärt eldpåverkad tegelsten från möjlig konstruktion i Lundby 132. Foto: Mattias Öbrink.

Figur 31. Lundby 133 imålad med krita. Foto från söder: Mattias Öbrink.

Figur 32. Översikt över Göteborg 367. Foto från nordväst: Mattias Öbrink.

Figur 33. Stenar norr om Göteborg 367 som kan komma från husgrundens nordvästra hörn. Foto från väster: Mattias Öbrink.

Figur 34. Husgrund Göteborg 367 med omgivande lager och provgropar samt föreslaget slutundersökningsområde. Skala 1:250. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

Figur 35. Föreslagna slutundersökningsområden. Skala 1:4 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2008-02-22. Dnr 601-2008/412.

BILAGOR

BILAGA 1. Tabell 1. Ryssborrprover 4 – 6 inom kulturlager 1.

BILAGA 2. Tabell 2. Provgropar, kulturlager 1.

BILAGA 3. Tabell 3. Provgropar, landdelen.

BILAGA 4. Tabell 4. Fynd, landdelen.

BILAGA 5. Vedlab rapport 0801

BILAGA 1. Tabell 1. Ryssborrprover 4 – 6 inom kulturlager 1.

Ryssborr 4		
lager	färg	beskrivning
0-20	grå med varv av brunt	sandig lera med inslag av humus - varvig. Förekomst av benfragment /keramik.
20-35	grå	homogen gyttjlera
35-48	ljusgrå	lösare gyttjlera med inslag av snäckor
48-74	grå	lera, homogen och fast
74 -	grå	gyttjig lera med inslag av snäckor
Ryssborr 5		
lager	färg	beskrivning
0-18	grå med varvig inslag av brunt	varvig lera med inslag av humus, ben vid 8 cm.
18-25	grå	lera, homogen
25-36	ljusgrå	gyttjig lera med inslag av snäckor
36-54	grå	fastare gyttjlera med inslag av snäckor
Ryssborr 6		
lager	färg	beskrivning
0-20	grå med varv av brunt	Varvig gyttjlera, markant brunt humuslager vid 5 cm.
20-40	grå	homogen gyttjlera - fast
40-55	grå	homogen gyttjlera -lös
55-83	grå	homogen lera
83-87	blågrå	homogen lera
87 -	grå	homogen lera

BILAGA 2. Tabell 2. Provgropar sydvik, inre, kulturlager 1.

Provgrop	Placering	Djup	Fyndförande	Fyndkategorier
	3m längs inre måttband från söder	1,2 m	Nej	
	8m längs inre måttband från söder		Nej	
	17m längs inre måttband från söder		Nej	
BM 13	I höjd med nocken på bryggan åt söder		Ja	runda stenar - troligen ballaststen, ben, porslin (fragment), järn, tegel (större fragment)
BM 5	Södra delen av södervik		Ja	runda stenar, diabas, flinta, lersten, sandsten, amfibolit - Ballaststen (rikt), slagen flinta, träkol, träfragment, tegel stenkol/antrasit, ben (överarm från får), fiskfjäll
BM 2	Södra delen av södervik intill bryggan		Ja	trådhylsa i trä (recent), glas, träkol, antrasit, ben (tåben från skarv eller and), tegel
2	Norra delen av södervik, längst in		Ja	antracit, ben (revben - gris), trä
1	Norra delen av södervik i höjd med mitten på bryggan		Ja	tegelflis, träkol, antrasit
3			Ja	träkol (1 fragm), keramik/tegel? - mycket få fynd
23	23m längs måttbandet från söder		Ja	ben (fiskkota från torsk eller långa), trä, träkol, antrasit textil (sämskin?)
30	30m längs måttband från söder		Ja	tegelfragment (2 st) träfragment (8 st), benfragment (1) mycket få fynd
X	0 m längs måttband längst ut från söder			benflis, flintavslag, träflis, antracit - mycket få fynd
	12 m längs måttband från söder	1,5 m	Nej	
	24 m längs måttband från söder		Nej	
Y	24 m längs måttband från söder		Ja	träflis, kol och antrasit - mycket få fynd
alpha	50 m längs måttband från söder /0 m på fortsättningen		Ja	benfragment - många + trä, fiskkota och gällock från simpa,, kol och antrasit
beta	12 m från 50/0m, räknat från söder		Ja	ben, trä (snidad liten träbit?) Fiskkota (liten torsk), antrasit
Z			Ja	ben (2 fragment), trä
E			Ja	trä (snidad träbit?), tegelfragment, kol, antrasit
S			Ja	ben, trä, tegel, kol, skiffersten
M			Ja	laggband (tunnband) - träslag? tegel, kol, antrasit
C			Ja	ben (lårben nötdjur), träkol, stenkol, antrasit, tegel, träflis, stor knackflinta, läderfragment från skosula
O			Ja	antrasit (3), träflis (1), träkol (2), stenkol (1), tegelflis (2)
R			Ja	benfragment, träflis varav ett med borrat hål?, träkol/stenkol, tegel.
L			Ja	benfragment (revben från litet djur), träkol, antrasit, tegelpanna

BILAGA 3. Tabell 3. Provgropar, landdelen.

Provgrop	Storlek	Djup	Beskrivning	Fynd	Anläggning	Övrigt
1	0,45x0,45 m	0,5 m	Torv + mylla 0,2 m tjock. Därunder grå sand 0,2 m tjock. Under detta gulgrå något fuktig sand	I mylla och i grå sand		Fynden trol. avfall
2	0,45x0,45 m	0,6 m	Torv + mylla 0,2 m tjock. Därunder grå sand 0,2-0,25 m tjock. Under detta gulgrå något fuktig sand	I undre del av mylla och i grå sand		Fynden trol. avfall
3	0,45x0,45 m	0,4 m	Torv + mylla 0,25 m tjock. Därunder skalgrus, fuktigt lager			
4	0,45x0,45 m	0,4 m	Under torven; brun, något sotig, humös sand med mycket tegel, stenar, kalkbruk. I botten större stenar		De större stenarna i botten kan vara fundament till spis	Raseringsmassor
5	0,5x0,5 m	0,27 m	Under torven; brun, humös sand med enstaka snäckskal, stenar och tegelkross. Från 0,25-0,27 m djup berg	I humös sand		Raseringsmassor
6	0,45x0,45 m	0,35 m	Under torven; brun, humös sand med tegelkross, stora stenar i botten			Raseringsmassor
7	0,5x0,5 m	0,35 m	Torv + humös brunsvart mylla/sand 0,1-0,15 m tjock. Därunder tegelkross och stenar 0,05 m tjock. Under det fet mörkbrun humös sand 0,1 m tjock. Under detta berg.	I humös mylla/sand och humös sand		Raseringsmassor
8	0,4x0,45 m	0,4 m	Torv + humös brunsvart mylla/sand.	I humös mylla/sand		
9	0,45x0,45 m	0,3 m	Torv + humös brunsvart mylla/sand. Under detta berg.	I humös mylla/sand		
10	0,4x0,4 m	0,2 m	Torv + humös brunsvart mylla/sand. Under detta berg.			
11	0,5x0,5 m	0,45 m	Torv + mylla 0,1-0,15 m tjock. Därunder humös, sotig sand med mycket stenar och tegelkross. Under det berg	I mylla och i sotig sand.	Rester av raserad skorsten/spis?	Raseringsmassor
12	0,4x0,4 m	0,3 m	Under torven; brun humös sand med mycket stenar och tegel. Därunder berg	i humös sand		Raseringsmassor

BILAGA 4. Tabell 4. Fynd, landdelen.

Delyta	Kontext	Antal	Material	Sakord	Kommentar
Göteborg 367	PG 1	2	Y rödgods	Två olika kärl. Glaserade	I grå sand
Göteborg 367	PG 1	1	Flinta	Slagen	I grå sand
Göteborg 367	PG 1	2	Porslin	Två små mynningsdelar	I grå sand
Göteborg 367	PG 1	1	Kritpipa	Skaft, litet fragment	I grå sand
Göteborg 367	PG 1	1	Ben	Obränt. Däggdjur	I grå sand
Göteborg 367	PG 1	1	Glas	Butelj	I mylla
Göteborg 367	PG 1	3	Järn	Nitar	I mylla
Göteborg 367	PG 2	2	Tegel	Dekortegel? 1 glaserad bit	I botten av mylla
Göteborg 367	PG 2	4	Tegel	Delar dekortegel, har passning	I botten av mylla
Göteborg 367	PG 2	1	Flinta	Slagen	I grå sand
Göteborg 367	PG 2	1	Y rödgods	Mynningsdel. Glaserad	I grå sand
Göteborg 367	PG 2	1	Kritpipa	Skaft	I grå sand
Göteborg 367	PG 4	1	Järn	Spik	
Göteborg 367 s	PG 5	4	Glas	Fönsterglas	
Lundby 132	PG 7	1	Flinta	Eldslagningsflinta	
Lundby 132	PG 7	1	Tegel	Taktegel	
Lundby 132	PG 9	3	Flinta	Eldslagningsflinta	
Lundby 132	PG 11	3	Flinta	Eldslagningsflinta	
Göteborg 367	PG 12	1	Järn	Spik	
Göteborg 367	PG 12	1	Bränd lera	Sintrad	

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 0801

**Vedartsanalyser på material från Bohuslän,
Göteborg, Lilla Aspholmen B334.**

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 0801

2008-01-10

Vedartsanalyser på material från Bohuslän, Göteborg, Lilla Aspholmen B334.

Uppdragsgivare: Boel Bengtsson/Bohusläns museum

Arbetet omfattar ett prov från undersökningar i Göteborgs hamn, Lilla Aspholmen. Provet består av en bit vattendränkt ved och antas vara en del av ett gammalt tunnband.

Trädslaget som använts är något sorts salix. Salixsläktet omfattar ett stort antal sälgar, viden och pilar som inte går att skilja genom vedanatomien. Några belägg för att de använts till tunnband har jag inte men tunna skott av pil har använts till flätning och sälgved är det vanligaste trädslaget vid svepasktillverkning eftersom det efter uppvärmning i varmt vatten går bra att böja utan att det spricker.

Den analyserade biten är en del av en gren/stam som ursprungligen haft ca 3 cm diameter. Den är inte kluven på mitten utan är avspjälkad längre ut så att kärnan inte är med.

Jag anser att det är fullt möjligt att provet kommer från ett tunnband eller liknande.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
			7.8g	7.8g 1 bit	1 bit salix	-	

Hoppas ni är nöjda med arbetet!

Erik Danielsson/VEDLAB
Kattås
670 20 GLAVA
Tfn: 0570/420 29
E-post: vedlab@telia.com

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Salix Stort släkte med sälgar, pilar och viden	<i>Salix sp.</i>	60 år	Varierande anspråk vad gäller jordmån. De flesta arter är dock ljusälskande	Mjuk och lätt ved. Dåligt som bränsle och virke.	Barken har använts till garvning.

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomien 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färskas vedprover.

A historical painting depicting a coastal fortification, Lilla Äspöholmens, situated on a rocky island in the sea. The fort features a prominent square tower with a flag on top. In the background, several large sailing ships are visible on the water. The sky is filled with dramatic, layered clouds in shades of blue, white, and yellow, suggesting a bright but slightly overcast day. The water in the foreground is dark and textured with ripples.

HISTORISKA LÄMNINGAR VID LILLA ÄSPÖHOLMEN
Boel Bengtsson & Mattias Öbrink
Rapport 2008:7